

MUSTAFA KÂMİL PAŞA

İşmakta ve başta İngiltere olmak üzere Osmanlı düşmanları iç isyanlar çıkarmaktadır. Kitapta İngilizler'in Osmanlılar ve müslümanlar aleyhinde çalıştığı teması işlenmekte ve İngilizler'in Osmanlı hilâfeti aleyhindeki planlarını bozmak için bütün müslümanların hilâfete sahip çıkmaları gerektiği savunulmaktadır. Abdurrahman b. Ahmed el-Kevâkibî'nin Osmanlı hilâfetine karşı bir Arap hilâfeti tezini savunan *Ümmü'l-kurâ* adlı kitabını yayımladığı bir dönemde Mustafa Kâmil'in Osmanlı hilâfetine savunan eseri Osmanlı saray erkânının dikkatini çekti ve faaliyetleri yakından takip edilmeye başlandı. 1899 yazında Avrupa seyahati sırasında bir Alman gazetesinde neşrettiği "İngiltere ve İslâm" ile "Almanya ve İslâm" başlıklı yazılarında İngilizler'in İslâm âlemine düşmanca yaklaşmalarına karşılık Almanlar'ın dostane bir tavır ortaya koymadıklarını söyledi. Dönüşte İstanbul'a uğradı; bu sırada "bey" unvanıyla birlikte ikinci rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edildi.

Mısır'a döndükten sonra yeni bir gazete çıkarma ihtiyacı duydu. Daha önce yazılarını başkalarının neşrettiği gazete ve dergilerde yayımlamıştı. 2 Ocak 1900'de Kahire'de *el-Livâ*' adlı gazetenin neşrine başladı. Gazetenin yayın politikası, Mısır'daki İngiliz işgaline son vererek Osmanlı-Mısır ilişkilerini güçlendirme amacı etrafında şekillenmişti. Bu sebeple kısa sürede Mısır'da İngiliz aleyhtarlarının ve Osmanlı taraftarlarının en önemli yayın organı haline geldi. Aynı yıl başlayan Hicaz demiryolu projesine destek verdi. Hidiv II. Abbas Hilmi'nin İngiltere ziyaretiyle belirginleşen yakınlaşma sürecinde Mustafa Kâmil, İngiltere'ye yönelik eleştirilerini arttırarak devam ettirmenin yanı sıra Osmanlı ve hilâfet merkezli faaliyetlerini sürdürdü. Bu gelişmeler hidivle ilişkilerini giderek mesafeli hale getirirken İstanbul'daki itibarını arttırdı ve Mart 1904'te paşa unvanıyla taltif edildi.

Nisan 1904'te İngiltere ile Fransa'nın ittifak antlaşması imzalaması, Mustafa Kâmil'in İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılması konusunda Fransa'dan beklentilerine büyük bir darbe oldu. Bu sebeple amacına ulaşabilmek için ümidini Osmanlı ve Almanya desteğine bağladı. 1904-1905 Rus-Japon savaşında Japonlar'ın zaferini bir milletin azim ve irade ile nasıl yükselebileceğine örnek kabul edip bu ana fikir etrafında *eş-Şemsü'l-müşrika* adlı eserini yazdı (Kahire 1904). Mısır gençliği üzerindeki etkisi giderek arttı. Mısır meselesi

hakkındaki siyasî mektuplarını bir araya getirip 1905'te *Egyptiens et Anglais* adıyla Paris'te yayımladı. 1906 yılının ilk yarısında tırmanan Akabe meselesi dolayısıyla Osmanlı-İngiliz gerginliği devam ederken Tanta yakınında Danşüvây köyünde Haziran 1906'da İngiliz askerleriyle köylüler arasında meydana gelen arbede İngiliz aleyhtarları olarak Mustafa Kâmil'in prestijini daha da yükseltti. Bu sırada Paris'te bulunan Mustafa Kâmil, Londra'ya geçerek Britanya hükümetinden Lord Cromer'i geri çekmesini ve Mısır yönetiminde yerlilere daha fazla imkân tanınmasını talep etti. Mısır'a döndükten sonra yazıları ve konuşmalarıyla İngiliz karşıtı hareketin ciddi bir ivme kazanmasına katkı sağladı. Gelişmelerden kaygı duyan Hidiv Abbas, Ekim 1906'da Mustafa Kâmil ile görüşerek 1895'ten bu yana gizli bir teşkilât olarak çalışan el-Cem'iyyetü li-ihyâi'l-vatan'ın açık bir partiye dönüşmesine müsaade edeceğini bildirdi, böylece Mustafa Kâmil liderliğinde Hizbül-vatanî'nin kuruluşunun yolu açılmış oldu. Bu arada İngiltere Mısır politikalarında kısmi değişikliğe gitmek zorunda kaldı. Sertlik yanlısı Cromer 1907'de istifa etti ve Danşüvây hadisesi sebebiyle hapsedilenler serbest bırakıldı. Gelişmelerle konumu daha da güçlenen Mustafa Kâmil, Mart 1907'de *el-Livâ*' gazetesinin *The Egyptian Standard* ve *l'Eten-dard égyptien* adlarıyla İngilizce ve Fransızca nüshalarını yayımlamaya başladı. Aralık 1907'de Hizbül-vatanî resmen kuruldu ve ülkenin her tarafından gelen binden fazla delegenin tamamının oylarıyla Mustafa Kâmil hayat boyu başkanlığa seçildi. Ancak Mustafa Kâmil bir süredir devam etmekte olan verem hastalığından 8 Muharrem 1326'da (11 Şubat 1908) öldü. Şâfiî mezarlığına defnedilen cenazesi daha sonra Selâhaddin Meydanı'nda adına yaptırılan türbeye nakledildi ve Kahire meydanlarından birine adı verilerek heykeli dikildi. Mustafa Kâmil'in cenaze merasimi emsali görülmemiş bir kalabalığa sahne olmuş ve vefatının kırkıncı günü mezar ziyaretine 40-50.000 kişi katılarak İngilizler'e karşı âdeta bir gövde gösterisi gerçekleştirilmiştir (BA, Y.A.HUS. 519/115).

Mustafa Kâmil'in yukarıda zikredilen eserlerinin dışında bir kısmı gazete yazıları ve konuşma metinlerinden oluşan diğer eserleri şunlardır: *A'cebü mâ Kâne fi'r-rık' inde'r-Rûmân* (Kahire 1310/1892), *Mısır ve'l-ihtilâlü'l-İncilizî* (Kahire 1313/1895), *Difâ'u'l-Mısırî 'an Bilâdihî* (Kahire 1324), *Resâ'ilü Mışriyye Fransiyye* (Kahire 1909), *Sîretü Muştafa Kâmil fi er-*

ba'a ve selâsin rebî'an (haz. Ali Fehmî Kâmil; Kahire 1326/1908).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.A. HUS, 508/164, 509/34, 511/102, 519/115; BA, Y.PRK. EŞA, 33/14, 46/70; BA, Y.PRK.TKM, 47/18, 49/79, 50/46; BA, Y.PRK.ZB, 22/103; Mustafa Kâmil, *el-Mes'ele-tü's-Şarkıyye*, Kahire 1898; a.mlf., *Mes'ele-i Şarkıyye* (trc. Esmaî), Kahire 1316; C. Zeydân, *Terâcimü meşâ-hiri's-Şark fi'l-kami't-tâsi' 'aşer*, Beyrut, ts. (Dârü'l-mektebeti'l-hayât), I, 391-409; A. Goldschmidt, "The Egyptian Nationalist Party: 1892-1919", *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed. P. M. Holt), London 1968, s. 308-333; Afaf Lutfi al-Sayid, *Egypt and Cromer*, London 1968, s. 147-190; M. Hüseyin Heykel, *Terâcimü Mısrıyye ve Garbiyye*, Kahire, ts. (Matbaatü Mısır), s. 129-151; Abdülâtil Hamza, *Edebü'l-makâleti's-şihâfiyye fi Mısır: Muştafa Kâmil*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-Cerîdeti't-ticâriyye); Abdurrahman er-Râfiî, *Muştafa Kâmil: Bâ'ışü'l-hareketi'l-vatanıyye*, Kahire 1983; J. A. Crabbs, *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt*, Cairo 1984, s. 146-166; Fr. Stepat, "Nationalismus und Islam bei Mustafa Kâmil", *WI*, IV (1956), s. 241-341; D. Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism", *Islam and the Modern Age*, XI/4, New Delhi 1980, s. 329-388; a.mlf., "Pan-Islamism as a Modern Ideology in the Egyptian Independence Movement of Mustafa Kamil", *HI*, XVII/1 (1994), s. 57-109; Hilâl Görgün, "Mısır'da XIX. Yüzyıl Sonunda Panislamist Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kamil", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, İstanbul 2000, s. 121-131; Şinasi Altundağ, "Mustafa Kâmil Paşa", *İA*, VIII, 714-717; M. Meyerhof, "Muştafa Kâmil Paşa", *EP* (İng.), VII, 715-716.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

(1881-1938)

**Türk Kurtuluş Savaşı'nın önderi,
Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu
ve ilk cumhurbaşkanı.**

I. HAYATI

II. ATATÜRK ve TÜRK DİLİ

III. ATATÜRK ve TÜRK TARİHİ

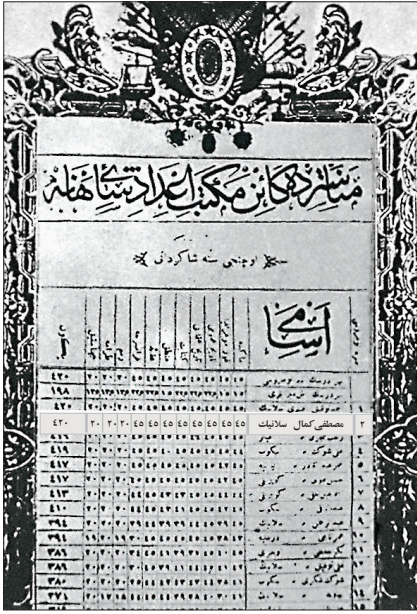
IV. ATATÜRK ve TÜRK SANATI

V. ATATÜRK ve DİN

VI. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK KRONOLOJİSİ

I. HAYATI

Manastır'ın Kocacık nahiyesinden olan gümrük memuru Ali Rızâ Bey ile Langazalı Zübeyde Hanım'ın dördüncü çocuğu olarak Selânik'te doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Babası Ali Rızâ'nın ailesi Kızıl-Oğuz ya da Kocacık yörelerindedir. Sofuzâdeler'den olan Zübeyde Hanım'ın ailesi de Anadolu'dan göç ettirilen Konyarlar'a mensuptur. Mustafa'nın nüfus kaydında doğum tarihi olarak 1296 yazılmıştır. Bu yıl karşılığı 13 Mart 1880 - 12 Mart 1881 arasına rastlar. Bu sebeple

Mustafa Kemal'in Manastır Mekteb-i İdadî-i Sâhânesi'nde üçüncü sınıf öğrencisi iken aldığı notlar

Cumhuriyet döneminde doğumu öncele-ri 1880 gösterilmiş, fakat sonraları 1881 kabul edilmiştir.

Altı yaşına geldiğinde annesinin isteği-ne uyularak önce Fatma Molla Kadın Mektebi'ne kaydedildi. Birkaç gün sonra oradan alınıp Şemsi Efendi Mektebi'ne gönderildi. Babasının ölümü üzerine (1893) annesi ve kendisinden küçük kardeşi Makbule ile Lapka Çiftliği'nde kahyâlık yapan dayısı Hüseyin'in yanına gitti. Fakat çok geçmeden halasının desteğiyle Selânik'e döndü ve Mülkiye Rüşdiyesi'ne kaydoldu. Bir kavgaya karışması yüzünden müdür yardımcısından dayak yiyince okulu terk ederek Selânik Askerî Rüşdiyesi'ne girdi. Burada matematikteki başarılarından dolayı öğretmeni Mustafa, "Bundan sonra senin adın Mustafa Kemal olsun" diyerek ona Nâmık Kemal'den esinlenen ikinci bir ad verdi. 1896 Ocağında askerî rüşdiyeyi bitirince Manastır Askerî İdadîsi'ne girdi. İdadîde sınıf arkadaşı Ömer Nâci'nin etkisiyle şiir ve edebiyatla ilgilendi, ancak kompozisyon öğretmeninın bunun askerlikle bağdaşmayacağı uyarısı karşısında bu defa tarihe merak sardı. 1898 Kasımında idâdîyi bitirerek İstanbul'da Harbiye'ye yazıldı. 13 Mart 1899'daki kaydı "Selânik Koca Kasım mahallesi gümrük memurlarından müteveffa Ali Rızâ Efendi'nin mahdumu uzun boylu, beyaz benizli Mustafa Kemal

Efendi, Selânik (96)" diye yapılmıştı. 10 Şubat 1902'de teğmen olarak Harbiye'yi bitirdi ve kurmay sınıfına geçti. 1903'te üsteğmenliğe yükseldi ve 21 Ekim 1904'te kurmay yüzbaşı oldu.

Harbiye yıllarında ülke sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Arkadaşlarıyla beraber gizlice çıkardığı dergiyi Harp Akademisi'nde de sürdürdü. Bu sebeple yakın arkadaşı Ali Fuat'la (Cebesoy) birlikte gizli örgüt kurdukları iddiasıyla tutuklandı. Sonuçta suçsuz oldukları anlaşıldı, fakat her ikisinin de başşehirden ve Makedonya'dan uzak bir yere gönderilmesi uygun görüldü. Özlük dosyasındaki kayda göre "11 Ocak 1905 Çarşamba günü Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığı ile mektepten neşet ederek sunûf-ı selâsede bölük idare ve kumanda etmek üzere atık Beşinci Ordu'ya memur edilmişti". Orada özgürlükçü düşünceleri yüzünden Şam'a sürülmüş olan Mustafa Cantekin ile tanıştı ve onun kurmuş olduğu Vatan adlı cemiyeti Vatan ve Hürriyet ismiyle yeniden örgütlemeğe çalıştı. Arkasından gizlice Selânik'e geçtiğinde bu adla bir cemiyetin kurulmasına ön ayak oldu. Bir süre sonra bu cemiyet İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne katıldı (27 Eylül 1907). Makedonya'ya dönmek için uğraşması sonucunda Selânik'teki Üçüncü Ordu karargâhına atandı (30 Eylül 1907). Arkadaşı Fethi Bey'in (Okyar) aracılığı ile İttihat ve Terakkî'ye girdi (Şubat 1908), ancak cemiyette ikinci planda tutuldu. Bir ara Selânik-Üsküp demiryolu müfettişliği görevi verildi. Meşrutiyet'in ilânından sonra Trablusgarp'ta baş gösteren bir karışıklığı yatıştırmak için oraya gönderildi.

19 Ekim 1908'de Trablusgarp Garnizonu'ndaki askerlere Meşrutiyet'e bağlılık yemini ettiren Mustafa Kemal, bu defa Avusturya'nın resmen kendi topraklarına kat-

tığı Bosna'daki durumu incelemekle görevlendirildi. Otuzbir Mart ayaklanmasını bastıran Hareket Ordusu içinde tümen kurmay başkanı olarak görev almıştı. Fakat cemiyetin 1909 yılındaki kongresinde askerlerin politika ile uğraşmaması gerektiğini savunması tepkiyle karşılanınca İttihat ve Terakkî'den kopmuş ve Üçüncü Ordu Tâlimgâh Komutanlığı'na atanmıştı. Burada iken eğitim çalışmalarına ağırlık verdi, Alman Generali Litzman'ın eserini *Takımın Muharebe Talimi* adıyla Türkçe'ye çevirdi, Cumalı'da yapılan bir tatbikata ait izlenimlerini *Cumalı Ordugâhı: Süvari Bölük, Alay, Liva Talim ve Manevraları* ismiyle kitap haline getirdi. Bu sırada Fransız ordusunun Picardie'de yapacağı manevrayı izlemeye çağrılan heyette görev almıştı. Oradan dönüşünde görev yeri sık sık değiştirildi. 15 Ocak 1911'de 5. Kolordu karargâhına atandı, çok geçmeden başşehirde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye karargâhına alındı (27 Eylül 1911). Bu esnada İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırmaları karşısında bazı genç kurmaylar gibi oranın savunmasına katılmak istedi. Sonuçsuz kalan iki girişimden sonra 15 Ekim'de İstanbul'dan hareketle Mısır üzerinden Bingazi'ye ulaştı (9 Aralık 1911). Derne komutanlığına atandığından Enver Bey'in kumandası altına girdi. Bu arada binbaşılığa yükseltilmişti (27 Kasım). Trablus savunması sürerken sağ kolundan yaralandı, bir süre de gözlerinden tedavi gördü. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı hükümeti Uşi antlaşmasıyla (18 Ekim 1912) burasını İtalya'ya bırakınca 24 Ekim 1912'de Derne'den ayrıldı.

İstanbul'a döndüğünde Bolayır'daki Akdeniz Boğazı Kuvâ-yi Mürettebesi Harekât Şubesi müdürlüğüne getirildi (21 Kasım 1912). Edirne Bulgar kuşatması altında

Mustafa Kemal Atatürk Beyrut'ta 1906 yılında Beşinci Ordu'da görev yaparken subay arkadaşlarıyla birlikte (TTK Ktp., Fotoğraf Arşivi)

19. Tümen kumandanı Mustafa Kemal Çanakkale'de

bulunurken Bâbîâli'nin basılarak bir hükümet darbesi yapılmasını (23 Ocak 1913) doğru bulmayan Mustafa Kemal'in Fethi Bey'le birlikte sadârete ve genelkurmay başkanlığına yazdıkları mektup tepkiyle karşılandı. Fethi Bey önce İttihat ve Terakî genel sekreterliğine, arkasından Sofya elçiliğine, Mustafa Kemal de Sofya ataşemiliterliğine atandı (27 Ekim 1913). Kendisine Bükreş, Belgrat ve Çetine ataşelikleri de verildi. Bir süre sonra yarbaylığa terfi etti (1 Mart 1914). I. Dünya Savaşı başladığında ısrarla cephede görev almak isteyince yeni oluşturulacak olan 19. Tümen'in komutanlığına getirildi (20 Ocak 1915). Tekirdağ'da tümenini hazırlayan Mustafa Kemal umumi ihtiyat olarak Bigalı'da görev aldı. 18 Mart'ta boğaziçi geçmeye muvafak olamayan İngilizler ve Fransızlar 25 Nisan 1915'te Arıburnu'na çıkarma yapıp Conkbayırı istikametinde ilerleyince emir beklemeden hemen harekete geçti. Cephaneleri bittiğinden geri çekilmekte olan askerlerle karşılaşınca onlara süngü taktırtıp yere yatırdı, bunu gören düşman birlikleri de duraklayıp mevzilendi. Arıburnu kuvvetleri komutanı olarak birliklerine verdiği emirde de (8 Mayıs 1915), "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum" diyerek vatan savunmasının can pahasına yapılacağını açıklamıştı. 1 Haziran'da albaylığa yükseltildi. İngilizler 6-7 Ağustos gecesi Arıburnu ve Anafartalar'a yeni birlikler çıkarınca komutanın tek elde toplanması zorunlu görüldü ve Mustafa Kemal Anafartalar Grubu komutanlığına getirildi (8-9 Ağustos). 10 Ağustos

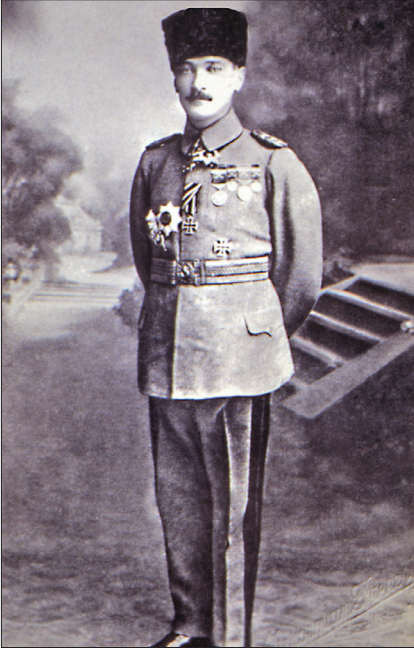
günkü savaşta göğsüne bir misket isabet etti, ancak cebindeki saat onu yaralanmaktan kurtardı. Gösterdiği başarılarından ötürü grup komutanlığı üzerinde kalmak şartıyla 16. Kolordu komutanlığına atandı (19 Ağustos) ve çeşitli nişanlarla ödüllendirildi. Kendisine hükümet tarafından Harp madalyası ile Gümüş Harp İmtiyaz madalyası, Sultan Reşad tarafından Altın Liyakat madalyası, Alman İmparatoru II. Wilhelm adına ikinci ve birinci derecede Demir Haç madalyaları verildi. Artık Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal diye anılır oldu. Ordu komutanı Liman von Sanders'in Türk birliklerinin başına devamlı Alman subaylar atamasından ötürü anlaşmazlığa düştüğünden grup komutanlığından istifa etti (27 Eylül). İstifasını geri alması için yapılan önerileri kabul etmeyecek İstanbul'a döndü (10 Aralık 1915).

Bazı işlerini yoluna koymak için Sofya'ya gitti. Orada bulunurken Çanakkale'den Edirne'ye dönmekte olan 16. Kolordu komutanlığı görevine dönmesi emrini aldı. Kolordusunun başına geçmek için Edirne'ye gittiğinde (27 Ocak 1916) görkemli bir törenle karşılandı. Sokaklara, "Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal çok yaşa!" yazılı dövizler asıldı. Mehmet Emin Bey de (Yurdakul) Çanakkale kahramanlarına adadığı "Ordunun Destanı" başlıklı şiirinde, "Ey bugüne şahit olan sarp hisarlar / Ey kahraman Mehmed Çavuş, siperler / Ey Mustafa Kemaller'in aziz yurdu / Ey toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!" diyerek onu övgüyle anmıştır. Öte yandan Urfa mutasarrıfı Nusret Bey'in 1917'de Çanakkale Şehidleri Âbidesi adıyla yaptırdığı anıt çeşmenin (günümüzde Yolgösteren Çeşmesi) dört cephesinin yönlerini belirten kitâbelerinde, "Kafkas yolu-Hindistan yolu-Bağdat yolu" yanında dördüncü yönün "Mustafa Kemal Paşa caddesi" diye adlandırılması onun ününün daha bu dönemlerde Anadolu içlerine kadar yayıldığını göstermektedir (Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 139).

16. Kolordu Van gölünün güneybatısında görevlendirilince Halep üzerinden Diyarbakır'a giden Mustafa Kemal (27 Mart) birkaç gün sonra (1 Nisan) generalliğe yükseltildi. Karargâhını Silvan'da kurup Bitlis'in ve Muş'un Ruslar'dan geri alınmasını sağladı. Bir ara İkinci Ordu komutan vekilliğini üstlendi, arkasından bu göreve asaleten atandı (7 Mart 1917). Çok geçmeden Yedinci Ordu komutanlığına nakledildi. Ancak öteden beri Türk birliklerine Alman generallerin kumanda etmesini sakıncalı bulduğu için bu defa da Yıldırım Or-

duları Grubu komutanı Mareşal Falkenhayn ile anlaşmazlığa düştü. Genelkurmay'a gönderdiği rapordan umduğu sonucu alamayınca komutanlıktan istifa ederek (4 Ekim) İstanbul'a döndü. Pera Palas'a yerleşip gelişmeleri beklerken Enver Paşa kendisinden Almanya'ya gönderilmesine karar verilen Velihaht Vahdeddin'e refakat etmesini istedi, o da bunu kabul etti. 15 Aralık 1917'de başlayan ve 4 Ocak 1918'e kadar süren bu gezi boyunca geleceğin padişahı ile birbirlerini yakından tanıma fırsatı buldular. Mustafa Kemal, veliahdı Almanya'nın zafer kazanacağına inanmanın gerçek bir değerlendirme olmayacağı yolunda uyardı. Buna rağmen İstanbul'a dönüşlerinde Almanya elçiliğinde düzenlenen bir törenle kendisine Cordon de Prusse nişanı verildi (19 Şubat 1918). Bir süre sonra yeniden böbreklerinden rahatsızlanınca tedavi için Viyana'ya gönderildi. Önce Cottage Sanatoryumu'nda tedavi gördü, ardından kaplıcaları ile ünlü Karlsbad'a gitti. Günlük notlarından (1-27 Temmuz) Almanca ve Fransızca'sını iletirmek için özel dersler aldığı, orada bulunan Türkler'le ülke sorunlarını tartıştığı, özellikle de kadınların toplum yaşamındaki rolleri üzerinde durduğu, geri kalmışlıktan kurtulabilmek için bir inkılâbın gerekli olduğu, ancak bunun da bir hamlede yapılması yöntemini benimsediği anlaşılmaktadır. 6 Temmuz 1918 gecesi not defterine, "Benim elimde büyük salâhiyet ve kudret geçse ben hayât-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir 'coup' ile (darbe) tatbik edeceğimi zannedirim. Zira ben bazıları gibi efkâr-ı ulemâyı yavaş yavaş benim tasavvurlarım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyorum ve böyle bir harekete karşı ruhum isyan ediyor" diye yazmıştı.

Vahdeddin'in 3 Temmuz'da tahta çıktığı haberini alınca bir telgrafla kendisini kutladı. Yeni padişah başyaveri vasıtasıyla Mustafa Kemal'i çağıracağı için İstanbul'a döndü (4 Ağustos 1918). Tekrar tayin edildiği (7 Ağustos) Yedinci Ordu komutanlığı görevine başlamadan önce padişahla dört defa görüşme imkânı buldu. İlk ziyaretinde padişaha başkomutanlığı üstlenmesini önerdi. Bu teklif karşısında padişah, "Senin gibi düşünen başka komutanlar var mı?" diye sordu. Onun, "Vardır" cevabını vermesi üzerine de, "Düşünelim" dedi (*Atatürk'ün Hatıraları*, s. 52 vd.). Ondan sonraki görüşme çok genel düzeyde geçti. Üçüncü görüşmede Mustafa Kemal'in ilk önerisini tekrarlaması üzerine padişah, "Paşa,

Mirlivâ (tuğgeneral) Mustafa Kemal

ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım. Bunu temin etmedikçe alınacak her tedbir isabetsiz olur” diyerek başkomutanlığı üstlenmek istemediğini belirtti. Dördüncü ziyaretinde ise Suriye’de yeni bir göreve atandığını öğrendi. Bu arada onun padişahın kızı Sabiha Sultan’la evlenmesi söz konusu olduysa da gerçekleşmedi. Kendisine 23 Eylül 1918’de padişahın fahrî yaverlik unvanı verilerek ilişkiler resmî bir yakınlığa dönüştürüldü. Yedinci Ordu komutanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşa Nablus’taki ordunun başına geçti. Ancak Filistin ve Suriye cephelerinin çökmesi karşısında Halep’e çekilmek zorunda kaldı. Bu çöküşü önleyebilmek için saraya başvurup yeni kurulmakta olan İzzet Paşa kabinesinde görev almak istediysede mümkün olmadı. Çok geçmeden Mondros ateşkes antlaşması imzalandı. Liman von Sanders görevden ayrılınca onun yerine Yıldırım Orduları grup komutanlığına atandı (31 Ekim 1918). Ateşkesin imzalanması genelde memnurlukla karşılanırken o Harbiye Nezâreti’ne çektiği telgrafta imzalanan metinde Kilikya, Toros tünelleri, Suriye sınıрыyla ilgili hükümlerin açık olmadığını belirterek bunların uygulamada önemli sorunlar yaratacağına dikkat çekti. *Zaman* ve *Vakit* gazetelerinde yayımlanan demecinde de ateşkes antlaşmasının ba-

ğimsızlık ve ülke bütünlüğü kavramlarıyla bağdaşmayan hükümler içerdiğini söyledi. Bu sırada mütareke hükümlerine aykırı olarak Musul’u işgal eden İngilizler İskenderun’a yöneldi (Kasım 1918). Şehrin işgal edileceği anlaşılınca Mustafa Kemal kendisine bağlı birliklere bunu önlemek için gerekirse silâh kullanılması emrini verdi. Fakat Sadrazam İzzet Paşa, İngilizler’in İskenderun’dan istifade etmelerinin haklı bir istek sayılması gerektiğini bildirerek onlara karşı konulması yolundaki emrin geri alınmasını istedi. Böylece İngilizler 9 Kasım’da İskenderun’u kolaylıkla işgal ettiler. Bu arada Yıldırım Orduları Grubu ve Yedinci Ordu da dağıtıldığından Mustafa Kemal Harbiye Nezâreti emrine verildi. Bu karar 10 Kasım’da yayımlanınca o da 13 Kasım sabahı İstanbul’a döndü. Haydarpaşa’dan Avrupa yakasına geçerken Boğaz’da demirlemiş olan İtilâf donanmasını görünce duyduğu tepkiyi, “Geldikleri gibi giderler” sözleriyle dile getirdi (Gürer, s. 166).

Millî Mücadele Yılları. Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu kıtaları müfettişi olarak Samsun’a hareketine kadar geçen sürede İstanbul’da bazı arayışlar içine girdi. İlk olarak Rauf (Orbay), Fethi, Kâzım Karabekir, İsmail Canbulat ve Cafer Tayyar (Eğilmez) beylerin katıldığı toplantılarda Tevfik Paşa hükümeti yerine İzzet Paşa’nın başkanlığında daha güçlü bir hükümetin kurulması için çalışma yapılması kararlaştırıldı. Bu amaçla bir yandan Mebuslar Meclisi’nin Tevfik Paşa kabinesine güven oyu vermemesine uğraşılırken Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir’in padişahla görüşmeleri de gerekli görüldü. Mustafa Kemal’in Naci Bey (Eldeniz) aracılığı ile yaptığı başvuru üzerine padişah fahrî yaverini 15 Kasım’daki cuma selâmlığında kabul etti. Ancak bu görüşmede padişahın yaklaşımı hiç de cesaret verici olmadı. Mebuslar Meclisi de umulanın aksine Tevfik Paşa hükümetine güven oyu verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal yeniden padişahla görüşmek istedi. Kendisine 22 Kasım için randevu verildi. Ziyaretinden bir gün önce meclis hükümetin teklifi üzerine bir irâde-i seniyye ile kapatıldı. 22 Kasım’da Mustafa Kemal’i kabul eden Vahdeddin bazı şeylerden kuşkulandığını gösteren bir davranışla ona, “Ordunun komutan ve subayları eminim ki seni çok severler, bana teminat verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir?” sorusunu yöneltti. Mustafa Kemal önce padişahın böyle bir harekete ilişkin bir şey duyup duymadığını anlamak istedi ve arkasından İstanbul’a

yeni geldiğini belirterek, “Sizi temin ederim hiçbir fenalık beklemeyiniz” dedi. 20 Aralık’ta üçüncü defa Yıldız Sarayı’na çıktı, fakat yine de padişah’tan beklediği cevabı alamadı. Bunun üzerine arkadaşlarıyla ülkeyi parçalanmaktan kurtarabilmek için bir millî mukavemet hareketi başlatmaya yöneldi. Çözümü Anadolu’da arama görüşü ağırlık kazanırken Mustafa Kemal, değişik çevrelerde girişimlerini sürdürerek İstanbul’daki müttefik devletler temsilcileriyle de görüştü. Bunlar arasında İtalya yüksek komiseri Kont Carlo Sforza ile İngiliz Muhibleri Cemiyeti’nin kurulmasında etkili olan rahip Robert Frew de bulunmaktaydı. Bu görüşmeler, ona Millî Mücadele’ye girildiğinde İtalyanlar’dan yararlanmada ve söz konusu cemiyetin etkinliklerini kısıtlama yolunda gereken önlemleri almada faydalı olmuştu.

İngilizler’in Samsun yöresinde baş gösteren karışıklıkların önlenmesi için 21 Nisan 1919’da verdikleri rapor Mustafa Kemal’in Anadolu’da görev alması için bir fırsat doğurdu. Damad Ferid Paşa hükümeti oraya yetkili bir komutan göndermeye karar verdiğinde Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye’deki arkadaşları onun adını önerdiler. Kendisinin İttihatçı olduğu yolundaki kuşkuları Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey ile Bahriye Nâzırı Avni Paşa giderdiler. Bununla birlikte İngilizler’in düzenlediği bir raporda (28 Şubat) İstanbul’dan sürülmeleri ya da görevden alınmaları istenenler listesinde Mustafa Kemal’in adının da bulunduğunu dikkate alan Ferid Paşa bu konuda yüksek komiserlik tercümanı Ryan’la görüşmeyi gerekli gördü. Onun Mustafa Kemal adının kendisine kuşkululu gelmediğini bildirmesi sadrazamı tatmin etti. Böylece Mustafa Kemal’in Dokuzuncu Ordu kıtaları müfettişliğine tayinine ilişkin olarak hükümetçe hazırlanan kararname 30 Nisan 1919’da padişah tarafından onaylandı. Görevinde başarılı olabilmek için kendisine bazı yetkiler verilmesini isteyen Mustafa Kemal’e bölgede iç asayiş sağlama, cephane ve silâhları toplayıp güvence altına alması, silâhlandıkları söylenen şûraları dağıtması, bunları yerine getirebilmek için de bölgesindeki komutanlar ve sivil yöneticilerle ilişki kurması izni verildi. Karargâhı için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 14 Mayıs akşamı Sadrazam Damad Ferid, ertesi akşam da Yıldız Sarayı’nda padişah tarafından kabul edildi. Boğaz’da demirlemiş olan İtilâf donanmasını gösteren padişah ona şimdiye kadar devlete ettiği hizmetlerin tarihe geçtiğini belirterek, “Asıl şimdi ya-

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

pacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin” dedi. O da, “Bana emir buyurdularınızı bir an unutmayacağım” diyerek huzurdan ayrıldı. Fakat gerçekte her ikisi de kurtuluşu değişik boyutlarda ve anlayışta değerlendirmekteydi. Padişahın Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderirken kendisine yeterince para verdiği yolundaki iddialar hayli mübalağalı görünmektedir. Çünkü söz konusu paranın miktarı 100.000 liradan başlayarak 400.000 altına kadar çıkartılmaktadır (Mısıroğlu, s. 58). Gerçekte ise o dönemde birçok vali ve komutana iç asayişte gerekli görülen yerlere sarfedilmek üzere verilenlere benzer şekilde Mustafa Kemal'e de makbuz karşılığında 1000 lira, Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey'in belirttiğine göre bunun dışında 25.000 lira daha verilmişti (Selek, I, 116). Nitekim Mustafa Kemal, Samsun'a çıkışından on gün sonra sadârete gönderdiği telgrafta eşkıyaların kovuşturulmasında yararlılığı görülenlere dağıtılmak üzere aldığı 1000 liradan 300'ünü Samsun mutasarrıflığına aktardığını belirterek yeni ödenek gönderilmesini istemişti. Bu yoldaki istekleri görüşen kabine örtülü ödenekten söz konusu yerlere para verilmesini, ayrıca Dokuzuncu Ordu kıtaları müfettişi ile yanındakilere henüz verilmemiş olan ödenek ve yolluklarının ödenmesini kararlaştırmıştı (Akşin, I, 335).

İzmir'in işgal edildiğinin ertesi günü miyetteki on yedi subayla birlikte Bandırma vapuruyla İstanbul'dan hareket eden Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a ulaştı. Bir gün sonra bölgedeki işgal durumunu ve İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi iki ayrı telgrafla sadârete bildirdi. 22 Mayıs'ta gönderdiği raporların ilkinde de bölgedeki kırk kadar Rum çetesinin faaliyetlerini ve görevlendirdiği subayların şehirdeki İngiliz subaylarıyla yaptıkları görüşmeyi aktardı. İngilizler, kurtuluş için Osmanlı Devleti'nin bir yabancı devletin himayesi altına girmesinin gerekli olduğunu öne sürmüşlerdi. Buna karşılık kendilerine Türklüğün yabancı müdahalesine tahammül olmadığı ve milletin tek vücut olup millî hâkimiyet ve Türklük duygusunu hedef edindiği cevabı verilmişti.

Samsun'da güvenlik içinde çalışmaya çağını anlayan Mustafa Kemal karargâhını Anadolu'nun içlerine taşımaya gerekli görerek 24 Mayıs'ta Havza'ya geçti. Onun gönderdiği telgraf ve raporlar Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü ve Damad Ferid kendisine teşekkürlerini bildirdi. Ancak işgalle-

rin sürmesi ve olayların başka bir yönde gelişmesi hükümetle aralarındaki görüş ayrılıklarını derinleştirerek kısa sürede bir çekişmeye dönüştürdü. Mustafa Kemal, Anadolu topraklarının paylaşılacağına ilişkin haberler karşısında bölgelerini savunmak için kurulan örgütlerle temas kurmaya yöneldi. Bunun ilk ve önemli yansıması kendisiyle birlikte Ali Fuat, Rauf ve Refet (Bele) beylerin imzaladığı, Kâzım Karabekir ile İkinci Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın muvafakatiyle 21-22 Haziran gecesi ilân edilen Amasya tâmimi oldu. “Vatanın bütünlüğü, vatanın bağımsızlığı tehlikededir” diye başlayan, bu durumdan yine milletin azmi ve kararı ile kurtulma imkânının bulunduğunu belirten ve bu amaçla toplanacak Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta daha büyük çapta bir kongrenin düzenlenmesini öngören bu kararlar Millî Mücadele denen ulusal savaşın ilk bildirisi demektir.

Bu gelişmeler İngilizler'i harekete geçirdi, İstanbul hükümeti de onların baskısı üzerine Mustafa Kemal'i geri çağırma kararı aldı. General Milne, 6 Haziran'da Harbiye Nezâreti'ne verdiği bir nota ile tanınmış bir generalin Anadolu'da dolaşmasının kamuoyunda huzursuzluk doğuracağını öne sürerek geri çağırılmasını istedi. Siyasal temsilci Amiral Calthorpe da iki gün sonra bu isteği tekrarladı. Hükümetteki görüş ayrılığına rağmen Harbiye Nâzırı Şevket Turgut ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri'nin tâlimatıyla Mustafa Kemal'den İstanbul'a dönmesi istendi. Ancak Mustafa Kemal, İstanbul'a dönecek olursa Ali İhsan (Sabis) ve Yakup Şevki (Subaşı) paşalar gibi tutuklanacağından kuşkulandığı için bu çağrıya uymadı. Saray başkâtipliği aracılığı ile padişaha başvurup hükümetin tutumundan şikâyet ederken verdiği kararı da, “Eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek bundan böyle Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vatanî görevime bu defa daha açık adımlarla devam edeceğim... Tâ ki millet istiklâline kavuşsun ve saltanat ve hilâfet yok olmaksun” diye açıkladı (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, 17). Hükümetin Redd-i İlhak ve Müdâfaa-i Hukuk örgütlerinin telgraflarının çekilmesini yasaklaması ve Büyük Ermenistan projesine karşı çıkan Erzurum ve Van valilerini değiştirmesi de Mustafa Kemal'in şikâyetlerine yol açtı. Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin başkanlığında toplanan kabine kendisini görevden almaya karar verdi (23 Haziran 1919). Kâzım Karabekir'in daveti üzerine Erzurum'a gidip kongreye katılmak

isteyen Mustafa Kemal, tutuklanması hakkında Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in verdiği emirlere aldırmayarak Amasya'dan yola çıktı ve Sivas üzerinden Erzurum'a ulaştı (3 Temmuz). Onun kongre hazırlıklarıyla ilgilenip İstanbul'a dönmemesi hükümetle ilişkilerinin kopmasına yol açtı. İstanbul hükümeti *Takvîm-i Vekâyi'*de yayımlanan bir irade ile kendisinin görevden alındığını açıklarken (8 Temmuz) o da aynı günün gecesinde saraya sunduğu bir dilekçe ile askerlik mesleğine veda ettiğini bildirdi. Kendi deyimiyle artık “sine-i millette bir ferd-i mücâhid” olmuştu.

Mustafa Kemal, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliyye Cemiyeti'nin 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Cevat Dursunoğlu'nun istifasıyla boşalan Hasankale delegesi olarak katıldı. Kırk yedi delegeden otuz sekizinin oyunu alarak başkan seçildi. Yaptığı açış konuşmasında içinde bulunulan durumu ana çizgileriyle özetleyerek millî şûra diye andığı bir ulusal meclisin toplanmasının ve millî iradeye dayalı sorumlu bir hükümetin kurulmasının zorunlu olduğunu savundu. Çalışmalara geçildiğinde kongre adına padişaha çekilen telgrafta Mebuslar Meclisi'nin vakit geçirilmeden toplantıya çağırılması istendi. 7 Ağustos'a kadar süren kongrede, Osmanlı vatanının bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığın elde edilmesi, saltanat ve halifelik makamının korunması için “kuvâ-yi milliyeyi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim” kılmanın esas alındığı, mütareke sınırları içinde kalan bölgelerdeki müslüman çoğunluğun da birbirinden ayrılmaz öz kardeş olduğu vurgulandı. Millî vicdandan doğan mahallî cemiyetlerin Doğu Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilmesi gerekli görüldü. Mustafa Kemal, alınan kararların uygulanması için oluşturulan dokuz üyeli Hey'et-i Temsilîyye'nin de başkanlığına getirildi. Bu görev, Ankara'da yeni bir meclisin toplanmasına kadar geçecek sürede onun yerel bir hükümet başkanı gibi yetkili davranmasına imkân sağlayacaktı. Erzurum Kongresi'yle ulusal direniş örgütlerinin birleştirilmesi yolunda ilk büyük adım atılırken İngilizler gibi Damad Ferid Paşa hükümeti de buna tepki gösterdi. Sadrazam toplantıyı yasa dışı saydığını belirten bir demeç verdi, Amiral Calthorpe ise bu gelişmeyi “vahim” olarak niteledi. Hükümet, İngilizler'in baskısı sonucu Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a getirilmelerini kararlaştırdı (29 Temmuz). Fakat bu yolda verilen emirler uygulanamadı. Çünkü Kâzım Karabekir'in belirttiği gi-

bi kongre, Mustafa Kemal'in isteğiyle değil büyük ve kanlı tehlikelerin meydana geleceğini kaçınılmaz gören halkın girişimi sonucunda toplanmıştı (ayrıca bk. ERZURUM KONGRESİ). Mustafa Kemal'in dönemeceği anlaşılınca taşıdığı askerî nişanlar geri alındı ve fahrî padişah yaverliği de kaldırıldı (9 Ağustos 1919). Kendisine karşı bu girişimlerde bulunulurken kongrede elde edilen sonuçlar ona ülkenin geleceği konusunda önemli gördüğü dönüşümü dile getirme fırsatı da vermişti. Mazhar Müfit Kansu'ya, "Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır" diye yazdırmış ve buna tesettürün kalkacağı, fes yerine şapka giyileceği, Latin harflerinin kabul edileceği gibi toplumsal hayatta öngördüğü değişiklikleri de eklemişti (*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, 130). Kongreden sonra Erzurum Müdâfaa-i Hukuk yönetimi kendisine "şehrin çocukları" arasında yer almasını önermiş (21 Ağustos), o da Erzurum nüfusuna kaydedilmek için başvuruda bulunmuştu.

Bu sırada Amasya kararlarında öngörülen büyük Sivas Kongresi hazırlıklarına da girişildi. Bu sebeple Mustafa Kemal, bazı Temsil Heyeti üyeleriyle birlikte 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül'de Sivas'a gitti. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da açıldı. Heyet-i Temsilîyye başkanı ve davet sahibi olarak kürsüye çıkan Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi'nden bu yana gelişen olayların bir özetini yaparak çalışmaların vatanın tek bir bütün, milletin tek bir vücut olduğunu göstereceğine inandığını belirtti. Ardından başkan seçimine geçildiğinde onun başkanlığına karşı olan bazı üyeler başkanlığın sırayla yapılmasını önerdi. Fakat bu teklif kabul edilmedi ve Mustafa Kemal üç olumsuzu karşı büyük çoğunlukla başkan seçildi. Gündeme geçilmeden delegelerin yapacakları yemin ve padişaha yazılacak telgraf konusunun öne alınması iki gün süren tartışmalara yol açtı. Delegeler, teker teker kürsüye çıkıp partililik gütmediklerine ve özellikle İttihat ve Terakkî Partisi'ni diriltmeye çalışmayacaklarına dair yemin etti. Padişaha çekilecek telgrafta da Mebuslar Meclisi'nin toplanmadığına değinilerle düzenlenen kongrenin yüce halifelik makamına bağlı olduğu belirtildi. Fakat görüşmeler ve tartışmalar, manda sorunu diye özetlenen Amerika Birleşik Devletleri'nin koruması altına girme üzerinde yoğunlaştı. I. Dünya Savaşı sonunda geri kalmış ülkeleri kalkandıracak bir sistem olarak ortaya atılan mandaçlık bazı Türk aydınları

arasında taraftar bulmuştu. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin mi yoksa İngiltere'nin mi himayesi altına girileceği konusunda görüş ayrılığı yüzünden Wilson Prensipleri ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti adıyla iki ayrı örgüt kurulmuştu. Erzurum Kongresi'nde bu konudaki girişim etkisiz kalmıştı, fakat sorunun Sivas'ta enine boyuna tartışılacağı anlaşılmıştı. Nitekim 7 Eylül'deki toplantıda verilen önergeyle gündeme getirilen manda konusu üç gün boyunca tartışıldı, ancak görüş birliği sağlanamadı. Sonunda kongreyi izlemek üzere gelen Amerikalı gazeteci M. Browne'un Rauf Bey'e yaptığı öneri çıkar yol kabul edildi ve Amerikan Senatosu'ndan Türkiye'deki durumu incelemesi için bir heyet göndermesinin istenmesine karar verildi. Bu amaçla yazılan telgrafta, kongrenin imparatorluk nüfusunun çoğunluğunun isteklerini tahakkuk ettirme yanında azınlıkların bütün menfaatlerini korumak amacıyla toplanıp gerekli kararları aldığı belirtildi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Rauf Bey ve başkanlık kurulunun öteki üyelerince imzalanan telgraf Washington'a gönderilirken İngilizce bir kopyası da Browne'a verildi (*Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, I, 189).

Kongrede Erzurum Kongresi'nde kabul edilmiş olan tüzük ve bildiri üzerinde gereken değişiklikler yapıldı ve bütün millî cemiyetlerin birleştirilmesi amacıyla Vilâ-yât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk adı Ana-

dolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirildi. Mebuslar Meclisi'nin de bir an önce toplanmasını sağlamaya karar verildi. Erzurum'da seçilen Heyet-i Temsilîyye'ye altı üye daha eklenerek üye sayısı on beşe çıkarıldı. Kongre çalışmalarını 11 Eylül'de sona erdirdi. Alınan kararların padişaha ulaştırılmasına da önem verildi. Çünkü kongreyi önleme ve üyeleri tutuklatma girişimi yüzünden Temsil Heyeti ile Damad Ferid Paşa hükümeti arasındaki ilişkiler kopmuştu. Bu sebeple kongre çalışmalarını sürerken padişaha bir telgraf yazılarak hükümetin girişimlerinden şikâyet edilmişti (ayrıca bk. SİVAS KONGRESİ). Telgrafın saraya ulaşmasına engel olunduğu anlaşılınca genel kurulun aldığı bir kararla İstanbul hükümetiyle haberleşmeler kesildi (12 Eylül). Bu durum karşısında Damad Ferid bir süre daha dayandıktan sonra istifa etmek zorunda kaldı (1 Ekim 1919).

Sadârete getirilen Ali Rızâ Paşa hükümetiyle Temsil Heyeti arasında başlayan yazışmalar İstanbul ile Anadolu arasındaki kopukluğu giderir gibi oldu. Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal ile Rauf Bey ve hükümet adına Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa Amasya'da bir araya geldi. 20-22 Ekim tarihleri arasında üç gün süren Amasya görüşmelerinde genel olarak Sivas Kongresi bildirisinde yer alan konular üzerinde görüş birliğine varıldı. Sonunda beş ayrı metin (protokol) imzalandı. Bunların ikisinde

Mustafa Kemal Sivas Kongresi delegeleriyle

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

hükümetin ve Temsilciler Heyeti'nin karışıklık istekleri sıralandı, barış konferansına gönderilecek delegeler için bazı adlar belirlendi ve mebus seçimlerinde İttihatçı tanınanlarla Ermeni tehcirinde suç işleyenlerin ve ülke aleyhine çalışanların aday gösterilmemesine karar verildi. Ancak Mustafa Kemal'in meclisin işgal altındaki başşehirde çalışmayacağı görüşünü ısrarla savunması karşısında Sâlih Paşa kişisel olarak buna katıldı, fakat kesin kararın hükümetçe verileceğini bildirdi. İstanbul hükümeti, Amasya protokolleriyle Mustafa Kemal'in öncülüğünde gelişmekte olan Anadolu harekâtını artık bir ayaklanma olarak suçlamaktan vazgeçmiş oluyordu. Fakat bu yakınlaşmayı istemeyen İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck hükümetine gönderdiği raporda (4 Kasım 1919), "İstanbul, Tanca gibi uluslararası bir rejimle yönetilebilir, İngiltere de bu büyük ve önemli şehri rehine olarak kendi elinde tutabilir" diye İstanbul'un işgal edileceğinin işaretini verdi.

Öte yandan, Müdâfaa-i Hukuk üyeleri ve komutanların birçoğu seçimlere girdiğinden Mustafa Kemal de Erzurumlular'ın verdiği 500 imzalı bir önergeyle oradan aday gösterildi ve seçildi. Fakat meclisin nerede toplanacağı henüz kesinlik kazanmamıştı. Temsil Heyeti, bu konuda bir görüş belirlemek amacıyla Anadolu direnişini destekleyen komutanlarla ortak bir toplantı yapılmasını gerekli gördü. Mustafa Kemal'in başkanlığında 16 Kasım'dan 28 Kasım'a kadar süren bu toplantılarda meclisin nerede toplanacağı, Temsil Heyeti'nin durumunun ne olacağı ve Paris Barış Konferansı'nın vereceği kararlardan sonra nasıl davranılacağı konuları ele alındı. Nihayet meclisin İstanbul'da toplanmasında zorunluluk görüldü. Ancak orada belirli bir doğrultuda hareket edebilmek için seçilen mebuslarla bölgesel toplantılar yapılması yararlı bulundu. Temsil Heyeti meclisin güvenli çalışmasına kadar dışarıda kalıp varlığını sürdürülecekti. Bu kararlar çerçevesinde Temsil Heyeti'nin de Eskişehir yakınında bir yere nakledilmesi öngörüldü. Bu arada işgalci İngiltere ile Fransa arasındaki görüş ayrılıklarının belirginleşmesi, Fransa'nın Suriye yüksek komiseri George Picot'yu önceden bazı imtiyazlar sağlamak düşüncesiyle Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmaya sürükledi. Kendisiyle Sivas'ta yapılan görüşmelerde (8 Aralık) mütareke sınırları içerisinde bir karış toprağın bile elden çıkarılmayacağı kesin bir dille anlatılınca bir sonuca varılmadı.

Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Temsil He-

yeti'nin diğer üç üyesiyle birlikte 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrıldı. Hacıbektaş ve Kayseri'de yaptığı konuşmalarda kurtuluş için kuvâ-yi milliyeyi âmil kılanın şart olduğunu vurguladı. Kafile, dokuz gün süren yolculuk sonunda 27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarında Kolordu Komutanı Ali Fuat ve Vali Vekili Yahya Galib'in başarılarında bulunduğu Ankaralılar tarafından karşılandı. Atlı seymenler yol boyunca sıralanırken Müdâfaa-i Hukuk Başkanı Rifat Efendi ile (Börekçi) yanındakiler bugünkü Genelkurmay Başkanlığı önünde yer aldı. Şehre varıldığında Mustafa Kemal halkla birlikte Hacıbayram Türbesi'ni ziyaret etti. Oradan hükümet binasına, daha sonra da konuk edileceği Kalaba'daki Ziraat Mektebi'ne (bugün Meteoroloji Genel Müdürlüğü) geçildi. Aynı gün akşam yayımlanan bir bildiriyle de Temsil Heyeti merkezinin şimdilik Ankara olduğu duyuruldu. Mustafa Kemal, ertesi gün Ziraat Mektebi salonunda toplanan Ankaralılar'a içinde bulunulan durumu anlattı. Mondros Mütarekesi'nden sonraki olayları özetleyip güçlükleri yenmek için öncelikle halkın ve fertlerin bilinçlenmesi gerektiğini hatırlatarak, "Fertler düşünür olmadıkça kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönere sürüklenebilir" dedi ve amaca varabilmek için siyasi çabalardan çok toplumsal çabalara ihtiyaç olduğunu belirtti.

Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan toplantılarda mecliste Sivas Kongresi kararları doğrultusunda çalışacak güçlü bir grubun kurulması, uygulanacak bir siyasi programın hazırlanması, meclisin dağıtılması halinde onu yeniden toplantıya çağırabilmek için Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi konuları üzerinde duruldu. Bu sırada İstanbul hükümeti de Mustafa Kemal'in nişanlarının ve yaverlik unvanının iade edilmesini uygun buldu. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal'in herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın askerlikten çıkarılmış olduğunu belirterek onun kendiliğinden istifa etmiş sayılması yolundaki önerisi Bakanlar Kurulu'nca yerinde bulundu (28 Aralık). Fakat bu konuda yeniden padişahın iradesine başvurma gereği duyuldu. Vahdeddin bu öneriyi bir ay sonra 3 Şubat 1920'de onayladı, ancak metin yayımlanmadı. Sonuç Mustafa Kemal'e bildirilirken de bu iradenin şimdilik açıklanmaması rica edildi (*Nutuk*, III, 233).

Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı, 12 Ocak 1920'de Padişah Vahdeddin'in Dâhiliye Nâzırı Şerif Paşa tarafından okunan bir konuşmasıyla açıldı. Sivas'ta alınan karar gereğince Mustafa Kemal İstanbul'a gitme-

yip Ankara'da kaldı. Meclis başkanlığına çektiği kutlama telgrafında Müdâfaa-i Hukuk adı altında birleşmiş olan milletin bundan böyle meclisin koruyucusu olduğunu, istiklâl ve mevcudiyetini sonuna kadar savunacağını belirtti. Mecliste başkan seçimine 31 Ocak'ta geçildi. Ankara'da öngörülen aksine Mustafa Kemal başkanlık için aday gösterilmedi. Reşat Hikmet Bey başkan seçildi. Onun çok geçmeden ölümlü üzerine yapılan seçimi de Celâleddin Ârif Bey kazandı. Oluşturulan meclis grubuna beklenenin aksine Müdâfaa-i Hukuk değil Felâh-ı Vatan adı verildi.

Mustafa Kemal'in uzaktan yönlendiremediği bu gelişmelere rağmen Meclis-i Meb'ûsan, daha başkanını seçmeden Ahd-i Millî (Mîsâk-ı Millî) adı verilen çok önemli bir metni kabul etti. Kurtuluş Savaşı'nın siyasi programı demek olan bu metnin nasıl oluşturulduğu yolunda değişik iddialar öne sürülmekteyse de ana çizgilerinin Ankara'da hazırlandığı ve son aşamada Mustafa Kemal'in İstanbul'a yeni bir metin gönderdiği anlaşılmaktadır. Mebuslar Meclisi'nde bu amaçla kurulan komisyonun çalışmaları sürerken ATASE Arşivi'ndeki 21 Ocak tarihli bir şifre / telgraf, Mustafa Kemal'in Rauf Orbay aracılığı ile İstanbul'a yeni bir metin gönderdiği ve bu metninle Mîsâk-ı Millî olarak yayımlanan metnin bazı kısaltmalar ve değişiklikler dışında örtüştüğü tesbit edilmektedir. Komisyonca son biçimi verilen metin 28 Ocak 1920'de imzaya açıldı. Ancak 17 Şubat'ta Edirne mebusu Şeref Bey (Aykut) bir öneriyle bunu gündeme getirdi ve arkasından Ahd-i Millî Beyannâmesi başlığı verilen metni okudu. Haklı ve sürekli barışa ulaşabilmek için elde edilmesi gereken asgari şartları içeren metin Mîsâk-ı Millî adıyla yayımlandı.

İstanbul ile Temsil Heyeti arasındaki bu yakınlaşma İngilizler'i hiç memnun etmedi. Hükümete verdikleri bir nota ile Kuvâ-yi Milliyeciler'in güçlerini arttırmalarına yol açan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Cevat Paşa'nın (Çobanlı) görevden alınmasını istediler. Mustafa Kemal'in bu isteğe karşı direnmesi yolundaki telkinlerine rağmen her iki komutan da istifa etti. Londra'dan 28 Şubat 1920'de İstanbul'daki komiserliğe verilen tâlimatta, Kilikyâ'daki Ermeni katliamını önlemek ve suçluları cezalandırmak için İstanbul'u işgal etmenin düşünüldüğü bildirildi, arkasından da İstanbul hükümetinden Yunanlılar karşısındaki millî birliklerin geri çekilmesi istendi. Ali Rıza Paşa bunu yerine getiremeyeceğinden isti-

fa etmek zorunda kalınca sadârete Sâlih Paşa getirildi. Bu arada İngiliz hükümeti, 6 Mart'ta temsilcisine İstanbul'un işgal edileceğini ve Mustafa Kemal'in azlinin isteneceğini bildirmekte sakınca görmedi (Şimşir, I, nr. 145). Nitekim ardından Türk Ocağı binasına el konuldu (9 Ocak). Rauf Bey, Kuvâ-yi Milliye öncülerinin tutulanacağına ilişkin aldığı haberi Mustafa Kemal'e bildirirken bunun bir blöf olduğunu söylüyordu. Meclisin de kapatılacağını düşünen Mustafa Kemal, Rauf Bey'i ve bütün millîcileri süratle İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya gelmeleri yönünde uyardı. Bununla da kalmayarak gerektiğinde Anadolu'da kurulacak hükümette görev üstlenecek yetkin kişilerin de Ankara'ya gelmesini istedi. Fakat parlamenter sistemin öncüleri olan İngilizler'in bir millî meclisi dağıtacaklarına ihtimal vermeyen Rauf Bey İstanbul'dan ayrılmadı.

Osmanlı başşehrinin işgal edildiği haberini alan Mustafa Kemal için Hey'et-i Temsiliye başkanı olarak öteden beri düşündüğü önlemleri uygulamaya koyma zamanı gelmiş demektir. Ankara'da bir kurucu meclisin teşkiline ilişkin olarak hazırladığı metni kolordu komutanlarına gönderip görüşlerini almak istedi. Gelen cevaplar doğrultusunda gerekli değişiklikler yapıldı ve adı Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis'e çevrildi. 19 Mart'ta Mustafa Kemal'in imzasıyla yayımlanan bildiriye göre meclis her sancaktan seçilecek beşer üye ile İstanbul meclisinden gelecek üyelerin katılımıyla oluşacaktı. Ancak İngilizler baskılarını daha da arttırınca Damad Ferid Paşa hükümeti Kuvâ-yi Milliye önderlerinin âsi olduğunu ilân eden bir bildiri neşretti; buna paralel olarak da Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah'ın imzaladığı, âsilerin katledilmesinin şer'an vâcip olduğunu belirten bir fetva çıkarılmıştı (10 Nisan). Er-

tesi gün padişahın bir iradesiyle Meclis-i Meb'ûsan kapatıldı. Böylece Millî Mücadele için talihsiz bir döneme girildi. Dürrîzâde'nin fetvasına karşılık Ankara Müftüsü Rifat Efendi'nin (Börekçi) hazırladığı ve 153 müftünün imzaladığı bir fetva yayımlanıp düşman devletlerinin zoruyla çıkarılan fetvaya uymanın dinen câiz olmadığı bildirildi. Fakat gerçekte her iki fetva da etkisiz kalmadı. Şeriata ve halifelîğe bağlı olmaları sebebiyle Dürrîzâde'nin fetvasına uyanlar, şiddetli propagandaların da etkisiyle Hilâfet Ordusu (Kuvâ-yi İnzibâtiyye) adıyla kurulan birliklerde yer alarak yurdu kurtarmaya çalışan millîcilerle karşı karşıya geldi. Damad Ferid Paşa hükümeti, Anadolu harekâtının elebaşısı olarak görülen Mustafa Kemal ile arkadaşları hakkında askerî mahkemede dava açma yoluna gitti. Nemrut Mustafa başkanlığındaki divânıharbin 1 Mayıs 1920'de açıklanan kararına göre Mustafa Kemal ile Kara Vâsif, Ali Fuat Bey, Alfred Rüstem, Adnan Bey (Adıvar) ve Halide Edip fitne ve fesat çıkardıkları, anayasaya aykırı olarak para ve asker topladıkları için idama mahkûm edildi. Padişah, 24 Mayıs 1920'de kararı sanıkların ele geçirildiklerinde yeniden yargılanmaları kaydıyla onayladı.

Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan toplantılarda meclise Büyük Millet Meclisi adının verilmesi kararlaştırıldı; meclis için bir icra heyeti oluşturulması ve meclis başkanının bu heyetin de başkanı olması öngörüldü. Mustafa Kemal imzasıyla yayımlanan genelgede meclisin açılacağı 23 Nisan Cuma günü yurdun her tarafında törenler düzenlenmesi istendi. O gün halkın da katılımıyla Hacı Bayrâm-ı Veli Camii'nde Mustafa Kemal'le birlikte cuma namazı kılan milletvekilleri oradan meclise geldi. İlk toplantı 115 üyenin katılımıyla en yaşlı üye Sinop milletvekili Şe-

rif Bey'in başkanlığında açıldı. Davet sahibi ve Ankara milletvekili sıfatıyla söz alan Mustafa Kemal hangi şartlar altında toplanıldığını anlattı. Meclisin ilk önemli kararları 24 Nisan'da alındı ve başkan seçimi de yapıldı. O gün sık sık kürsüye gelen Mustafa Kemal, İtilâf devletleri ve İstanbul hükümetiyle ilişkiler yanında Arap dünyası, Sovyet Rusya ve bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Kafkas devletleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a karşı izlenmesi gereken siyaset konusunda bazı ilkeler belirlemiş olduğunu gösterdi. Onun yaptığı öneriyle Hey'et-i Temsiliyye'nin görevinin sona erdiği kararlaştırıldı. Arkasından bir icra heyeti kurulmasına ilişkin olarak hazırlanan önergeyi okuyup bunun onaylanmasını istedi. Buna göre millete ait bütün işleri görmek, memleketin ve halifelîğin kurtuluşunu sağlamak amacıyla kurulan meclisin üstünde hiçbir kuvvet mevcut olmayacaktı. Hükümet teşkilâtı, esasta sorumsuz bir hükümet başkanı ile yasama yetkisine sahip denetleyici bir meclis ve meclisin güvenini taşıyan bir icra heyetinden oluşacaktı. Yürütme gücünü üstlenecek üyelere vekil denilecekti. Meclis başkanı, icra heyetinin de başkanı olarak meclis adına imzaya ve kararları onaylama yetkisine sahip olacaktı. Padişah ve İslâm halifesi, her türlü zorlama ve baskıdan kurtulup tamamen hür ve müstakil olarak kendini milletin sadık sinesinde gördüğü gün yüce meclisin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde saygın yerini alacaktı. Geçici kaydıyla da olsa Anadolu'da bir hükümet başkanı ya da padişah kaymakamı meydana çıkarılmayacaktı. Başkan seçimine geçildiğinde Mustafa Kemal'den başka aday gösterilmedi ve böylece Mustafa Kemal, oylamaya katılan 120 üyeden 110'unun oylarıyla Büyük Millet Meclisi başkanı seçildi. Hükümetin kurulmasına ilişkin yasa çıkarılıncaya kadar başkanlığını Büyük Millet Meclisi başkanının yapacağı altı üyeli Muvakkat İcra Heyeti oluşturuldu.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar Ziraat Mektebi'nde kalan Mustafa Kemal yeni görevler üstlenince demiryolu istasyonundaki idare binasına taşındı. Ankara halkı, 1921 başlarında bugün Çankaya denilen semtte Bulgurluzâdeler'in malı olan iki katlı bağ evini satın alarak kendisine hediye etti. Mustafa Kemal evi ordu adına devir ve ferağ ettiğinden burası Ordu Köşkü diye anılır oldu. Köşk 1924'te bazı ilâvelerle bugünkü duruma getirildi. Ancak bu halyle de ihtiyaca cevap vermediğinden 1932'de Pembe Köşk diye nitelenen yeni bir köşk yaptırıldı. Mustafa Ke-

Mustafa Kemal
Atatürk
Büyük
Millet Meclisi'nin
açılışında
heyetle birlikte
dua ederken

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

mal, meclis ve hükümet başkanı olarak 13 Eylül'de meclise anayasa taslağı sayılabilecek bir halkçılık programı sundu. Bu metin başka önerilerin de eklenmesiyle 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu adıyla yasalaştı. Belirlenen maddeler dışında Kânûn-i Esâsî hükümlerini de saklı tutan bu yasanın temel felsefesi hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunun vurgulanması ve kuvvetler birliği ilkesinin kabul edilmesiydi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu. Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulması ile Millî Mücadele tek bir merkeze kavuştu. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Anadolu topraklarının bile paylaşıldığını gösterdi. Fakat bu varsayımına karşı daha 1920 yılı dolmadan doğuda Ermeniler'e karşı ilk zafer kazanıldı. Bunu Batı Anadolu'da Yunanlılar'a karşı kazanılan İnönü zaferi izledi (10 Ocak 1921). Bazılarınca "çete savaşı" diye küçümsenen bu savaşı Mustafa Kemal "ülkenin kutsal topraklarını düşman istilasından kurtaracak olan kesin zaferin başlangıcı" olarak niteledi. Öyle ki meclis kürsüsünden de Nâmik Kemal'in dizelerine, "Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini / Bulunur kurtaracak baht-ı kara mâderini" şeklinde değiştirerek okumuştur. Büyük Millet Meclisi ordularının bu başarıları karşısında İngiltere, Fransa ve İtalya, 1921 Şubatında Londra'da düzenledikleri konferansa Ankara'yı da çağırarak gereğini duymuşlardı. Ancak bu toplantıya katılan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in (Kunduh) söz konusu devletlere bazı imtiyazlar tanıyan sözleşmeler imzalaması Mustafa Kemal'in sert tepkisine yol açtı. Meclis görüşmelerinde bunların memleketin bütünlüğüne ve millî hâkimiyet ilkesine ters düştüğünü belirtince sözleşmeler redd edildi. Meclisin yeni toplantı yılını açış konuşmasında da, "Artık yeis ve üzüntü günleri çok arkada kaldı. Biz hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz ve edeceğiz. Meşrû isteğimizi tanımamak yüzünden akan ve akan kanların mesuliyeti şüphesiz sebep olanlara ait olacaktır" diye geleceğe güvenini belirtti.

Öte yandan Batılı emperyalist devletlere ve onların rejimlerine karşı savaş açmış olan Sovyet Rusya'nın maddî ve mânevî desteğini sağlamada yararın ötesinde zorunluluk gören Mustafa Kemal onlarla ilişki kurmaya yöneldi. Bu konuda ayrıca Kâzım Karabekir'den destek alırken meclisin açılışından üç gün sonra Büyük Millet Meclisi başkanı olarak Lenin'e bir mektup ya-

zıp emperyalistlere karşı iş birliği çerçevesinde cephanesini ve para yardımında bulunulmasını istedi. Yazışmalar sürerken 1920 Mayısında Moskova'ya önce özel bir heyet gönderildi ve arkasından da Ali Fuat Bey büyükelçi olarak tayin edildi (21 Kasım 1920). Sovyetler, üç livâdan biri olan Batum'u Türkiye'ye bırakmak istemediklerinden pazarlıklar hayli uzun sürdü; sonunda 16 Mart 1921'de Moskova'da bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı.

Çok geçmeden Yunanlılar İnönü'de ikinci defa yenilgiye uğratıldı (1 Nisan 1921). Mustafa Kemal'in kutlama telgrafında yer alan, Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) kaleminden çıkmış değerlendirme ile İsmet Paşa bu savaşta "milletin mâkûs talihi"ni yenmişti. Üstelik bu başarı karşısında Fransızlar da Ankara Antlaşması'nı imzalayıp (20 Ekim 1921) işgal ettikleri Antep'ten ve Adana'dan çekildi. Söz konusu antlaşma ile Sancak diye anılan Antakya ve Iskenderun özel bir statüye bağlanarak Suriye'ye bırakıldı. Ancak Mustafa Kemal "Hatay sorunu" adını verdiği bu kaybı hayatının sonlarında çözecekti.

Yunanistan ise İngiltere'nin desteğine dayanarak yeniden askerî harekâta girişti. Kral Kostantin İzmir'de "Bizans'a, Ankara'ya!" diye bağırarak Rumlar'ın gösterileriyle karşılandı. Afyon ve Kütahya Yunanlılar'ın eline geçince Mustafa Kemal, Türk birliklerinin Sakarya doğusuna çekilmesinin yerinde olacağına karar verdi. Bu arada Eskişehir'in de elden çıkması Ankara'da büyük heyecana yol açtı, meclisteki görüşmelerde Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesi önerildi. Mustafa Kemal ise başkomutanın başarılı olabilmesi için geniş yetkilerle donatılmasını, ancak bu yetkilerin belirli süreyle sınırlandırılmasını istemişti. Ertesi gün Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği bir önerge Başkumandanlık Kanunu olarak yasalaştı (5 Ağustos 1921). Başkomutan, Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu bütün yetkileri taşıdığından yayımlayacağı emirler yasa gücünde kararname hükmünde olacaktı. Başkomutanlık süresi üç ayla sınırlandırılmıştı.

Başkomutan Mustafa Kemal, hemen o gün bir bildiriyle Yunanlılar'ın Anadolu'nun "harîm-i ismet"inde boğulacağına olan inancını dile getirmişti. 7 Ağustos'tan başlayarak birbiri arkasına Tekâlif-i Milliyye adı verilen emirler yayımlandı. Bu emirlerle ordunun giyim kuşamdan başlayarak yiyecek, araç gereç ve silâh ihtiyacının karşılanması için vatandaşlardan mallarının

belirli bir kısmını makbuz karşılığında orduya vermeleri istendi. Bunun için ilçelerde kaymakamların başkanlığında komisyonlar oluşturulacaktı. Vatandaşlara teslim ettikleri malların değerleri savaş sonrasında ödenecek, taşıt vasıtaları da iade edilecekti. Uygulamada her işlemin belgelenmesi öngörülmüştü, buna uymayanlar vatana hıyanet kanununa göre yargılanacaktı.

Bu sırada ilerleyen Yunanlılar, Sakarya'nın batısındaki Türk birlikleriyle karşı karşıya geldiler ve 23 Ağustos'ta saldırıya geçtiler. Böylece yirmi bir gün yirmi bir gece süren kanlı bir savaş başladı. Düşmanı yıpratıp sonunda kuvvetlerini bir yerde toplayarak gerekli darbeyi indirmeyi düşünen başkomutan ordularına, "Hatt-ı müdâfaa yoktur, sath-ı müdâfaa vardır. O sath bütünü vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça düşmana bırakılmaz" emrini verdi.

Cephedeki kritik durum Ankara'da dalgalanmalara yol açtı ve her ihtimale karşı devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınması için hazırlığa başlandı. Öte yandan savaş bütün hızıyla devam ederken Mustafa Kemal ata binerken ayağı kayıp düştüğünden köprücük kemiği kırıldı. Tedavi için Ankara'ya getirildi ve on gün istirahat tav-

Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadele yıllarında (TTK Ktp., Fotoğraf Arşivi)

siye edildi; fakat kendisi, ordusu savaşan bir başkomutanın dinlenemeyeceğini belirterek hemen ertesi gün cepheye döndü. Sonunda Yunanlılar Sakarya'nın batısına püskürtüldü (12 Eylül).

Sakarya zaferinin kazanılması üzerine Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü, meclis başkanlığına gönderdikleri bir telgrafla Başkomutan Mustafa Kemal'e müşirlik rütbesiyle gazi unvanının verilmesini önerdiler. Aralarında Celâl Bayar, Hamdullah Suphi ve Refik Şevket İnçe'nin de bulunduğu altmış sekiz milletvekilinin imzasıyla bu konuda başkanlığa bir kararname sunuldu. 19 Eylül 1921'de birleştirilerek oya sunulan önergeler oy birliğiyle kabul edildi. Mustafa Kemal ise teşekkür konuşmasında zaferin Türk ordusunca kazanıldığını vurgulayarak, "Mükâfatlandırmanın hakiki muhatabı yine ordumuzdur" demişti.

Yunanlılar'ın henüz Anadolu'dan çıkarılmamış olması mecliste bazı eleştirilere sebep oldu. 1920 sonlarında mecliste çeşitli gruplar oluşmaya başlamış, Mustafa Kemal de bunlara karşılık Erzurum ve Sivas kongrelerine hâkim olan anlayışı sürdürürebilmek için Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu kurulmasına ön ayak olmuştu (10 Mayıs 1921). Gruplar arasında anlaşmazlık Sakarya'dan sonra başkomutanlık süresinin uzatılmasında meydana çıkmıştı. Konunun gündeme alındığı ve Mustafa Kemal'in katılmadığı oturumda (4 Mayıs 1922) bazı milletvekilleri başkomutanın meclisin hakkını zorla aldığı ve ordunun harekete geçecek güçte olmadığını öne sürdüler. Bu yüzden sürenin uzatılması için gereken oy sağlanamadı. Ancak iki gün sonraki gizli oturumda genel siyasal durum ve ordu hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal ordunun iki gündür başsız olduğunu, halbuki düşman karşısındaki bir ordunun başsız kalamayacağını vurgulayarak sözlerini, "Başkomutanlığı bırakmadım, bırakmam, bırakmayacağım" diye bitirdi. Tartışmalardan sonra yapılan oylamada sürenin üç ay daha uzatılması büyük çoğunlukla kabul edilmiş, bundan sonraki uzatmada ise muhalefetle karşılaşılma-
mıştı.

Müttefiklerin Türkiye konusunda yeni bir konferans toplayacakları anlaşıldığından Ankara'nın görüşlerini anlatabilmek için Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) Fransa ve İngiltere'ye gönderilmesine karar verildi. Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'nda kendisinin Padişah Vahdeddin'le görüşmesi de

uygun bulundu. İstanbul'a giden Yusuf Kemal padişah tarafından kabul edildiğinde ona, "Büyük Millet Meclisi hükümeti sizin tarafınızdan Büyük Millet Meclisi'nin tanınmasını istiyor" demiş, fakat padişah buna hiçbir cevap vermemişti (*Vatan Hizmetinde*, s. 257). Onun Avrupa'daki temaslarından da bir netice alınamamıştı.

Bir meydan savaşından önce barış yollarını sonuna kadar kullanmaya çalışan Mustafa Kemal, Fransızlar'ı bu çizgiye çekilemek için İzmir'te ünlü yazar Claude Farer ile görüştü (21 Ocak 1922). Fransız İhtilâli'nin yıl dönümü olan 4 Temmuz'da Ankara'daki Fransız temsilciliğinde yaptığı konuşmada, "Ümit ederim ki hürriyet ve bağımsızlık için milyonlarca evlâdını topraklara gömmüş olan Fransa'nın bugünkü çocukları da Türkiyemizin haklı isteklerini kavramış bulunsunlar" demişti. Bununla da yetinmeyerek Kütül'amâre'de Türkler'e esir düşen ve mütareke isteklerine aracılık yapan İngiliz Generali Townshend'den yararlanmak isteyerek Konya'da onunla buluştu (26 Temmuz 1922). Müttefiklerin kamuoyunu etkileyen bu buluşmalardan sonra Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Paris ve Londra'ya gönderilmesi yararlı görülmüştü. Fakat o da olumlu bir sonuç alamamış ve Ankara'ya gönderdiği raporda, "Millî maksatlarımızın elde edilmesi ancak askerî hareketle kabil olabilecektir" demişti. Böylece 26 Ağustos 1922 sabahı Türk ordusu "Sat planı" diye adlandırılan plan uyarınca bütün cephe boyunca saldırıya geçti. 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da etrafı sarılan Yunan tümenleri büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Başkomutan Mustafa Kemal tarafından yönetildiği için o günkü savaşlara Başkomutan Savaşı adı verilmişti. Mustafa Kemal bunu 1363'te Sırp'lar'a karşı kazanılan Sırp Sındığı savaşına benzeterek Rum

Sındığı savaşını diye nitelemiş, 1 Eylül'de de ordularına, "İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emrini vermişti. 9 Eylül'de İzmir'e varan Türk birlikleri hükümet konağına yeniden Türk bayrağını çektiler ve Bandırma'nın kurtarılmasıyla (18 Eylül) Batı Anadolu Yunanlılar'dan tamamıyla temizlendi. Sıra Doğu Trakya'nın kurtarılmasına gelmişti. Ancak Çanakkale'ye doğru ilerleyen birlikler karşısında bu defa İngilizler'i buldu. Baş gösteren çarpışma ihtimali, Mustafa Kemal'in kararın Yunanlılar'ı saldırıya sevkeden tarafa ait olduğunu belirtmesi ve Fransız yüksek komiseri Pelle ile Franklen Bouillon'un ara buluculuk yapımlarıyla giderilerek mütareke görüşmelerine başlanması kararlaştırıldı. Mudanya'da yapılan ve Yunan temsilcisinin katılmadığı görüşmeler sonunda imzalanan mütareke ile (11 Ekim 1922) Doğu Trakya'nın boşaltılması sağlandı. İstanbul ve Boğazlar barış antlaşmasına kadar müttefiklerin elinde kalacaktı, fakat Refet Bey kumandasındaki seçme bir birlik ayın on dokuzunda İstanbul'a girdi.

Bu sırada müttefiklerin barış konferansına İstanbul ve Ankara hükümetlerini birlikte çağırılmaları saltanatın konumunu gündeme getirmişti. Tevfik Paşa'nın görünüşte birliği korumak için Ankara'da seçilecek bir temsilcinin özel tâlimatla gönderilmesi yolundaki başvurusuna Mustafa Kemal, "Türkiye Devleti yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil edilir" cevabını verdi. Söz konusu başvuru Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de tepkilere yol açtı. Tartışmalar sürerken Sağlık Bakanı Rıza Nur ile Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) yetmiş yedi arkadaşıyla birlikte bir önerge verip Osmanlı Devleti'nin sona erdiğinin karar altına alınmasını istediler. Rauf Bey ile Refet Bey bu önergeye karşı çıktılarsa

Mustafa Kemal Atatürk cepheye yiyecek ve cephane taşıyanlarla Ankara Gölbaşı'nda sohbet ederken

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

da önerge komisyona gönderildi. Bu arada toplanan Müdâfaa-i Hukuk grubunda saltanat sisteminin ömrünü doldurduğunu söyleyen Mustafa Kemal, meclisin 1 Kasım günkü toplantısında uzun bir konuşmayla halifelğin nasıl ortaya çıktığını ve tarihî seyirini açıklayarak halifelikle saltanatın birbirinden ayrılabilceğini savundu. Mesele verilen önergelerle birlikte ortak komisyona havale edildi. Orada bu iki gücün birbirinden ayrılamayacağı görüşü dile getirilince söz alan Mustafa Kemal, Türk milletinin ayaklanarak egemenliğini kendi eline aldığı, bu durum karşısında sorunun bir gerçeği tesbit etmekten ibaret olduğunu vurgulayıp önergenin kabulünü istedi; aksi halde gerçeğin kendi yönüne göre belirleneceğini, ancak belki birtakım kafaların kesileceğini de ekledi (*Söylev*, II, 505). Bu gözdağı karşısında Ankara milletvekili Mustafa Efendi, “Biz meseleyi başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarınızdan aydınlandık” diyerek meseleyi Erzurum Kongresi’nden beri savunulan millî hâkimiyet açısından değerlendireceklerini belirtti. Böylece ortak komisyon iki maddelik bir karar tasarısı hazırladı. Bunda, Osmanlı saltanatının İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinde sona erdiği hükmü yer aldı. Halifelğe de meclisçe Osmanlı ailesinden seçilecekler getirilecekti. Taslak aynı gün mecliste açık oylamaya sunuldu. Saltanatın kaldırılmasına yalnızca Ziya Hurşit muhalif kalmıştı. Padişaha gelince Refet Bey durumu kendisine açıklayarak dilerse halife olarak kalabileceğini belirtmişti. Fakat kendini güven altında hissetmeyen son padişah İngilizler’le ilişki kurmaya yöneldi ve yüksek komiser Rumbold ile görüştü. 10 Kasım Cuma günkü hutbelerde Vahdeddin adı bazı camilerde eskisi gibi sultan -halife, bazılarında yalnızca halife olarak anıldı. 16 Kasım’da işgal orduları başkomutanı General Harrington’a bir mektup yazan Vahdeddin İngiltere Devleti’ne iltica ettiğini bildirdi ve bir an önce İstanbul’dan başka bir yere götürülmesini talep etti. Ertesi gün Malaya zırlıklı ile Malta’ya götürüldü. Vahdeddin İngilizler’e sığınınca üzerindeki halifelik unvanının alınması gerekli görülmüştü. Meclisin 19 Kasım toplantısında ilk olarak Şer’iyye Evkaf Vekili Vehbi Efendi’nin bu durumda halifelğin münhal olduğuna ilişkin fetvası okundu. Seçime geçildiğinde Sultan Abdülaziz’in oğlu ve Vahdeddin’in veliahdı Abdülmecid Efendi 148 oyla halife seçildi.

Saltanatın kaldırılmasıyla barış görüşmelerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hü-

kümetinin tek başına katılması sağlanmıştı. Lozan’da 20 Kasım 1922’de başlayan görüşmeler araya giren iki buçuk aylık bir kesintiyle iki devre olarak sürdürüldü. Konferansın bu kadar uzun ve çok çetin geçmesi orada yalnız Türk-Yunan savaşının sonuçlarının değil, 600 yıllık bir imparatorluğun çöküşünün meydana çıkardığı sorunların ve müttefiklerin Osmanlı Devleti’nden elde etmiş oldukları kapitülasyon denen imtiyazların da ele alınmasından kaynaklanmıştı. Mustafa Kemal’in tahmin ettiği gibi konferansta Şark meselesi yeniden çalışmalar içine sokulmuştu. Müzakereler boyunca Türk heyetine en büyük destek Mustafa Kemal’den gelmişti. Müttefiklerin Ocak 1923 sonlarında sunduğu taslağı kabul edilemez bulan Mustafa Kemal İzmir’de halkla konuşmasında, “Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman tam bağımsızlık istiyoruz dediğimizi herkesin bilmesi gerekir. Bunu istemeye hakkımız ve gücümüz vardır. On yıl, yirmi yıl sonra aşağılanmış bir biçimde ölmektense şimdiden şeref ve haysiyetle ölmeyi tercih etmeliyiz” diye kesin bir tavır almıştı. İsmet İnönü de, “Memleketimi esarete mahkûm eden bir belgeye imza koynamam” deyince görüşmeler kesilmiş ve Türk delegasyonu Ankara’ya dönmüştü. Meclisteki görüşmelerde bazı milletvekilleri sert eleştirilerde bulunmuştu. Fakat Mustafa Kemal, Türk heyetinin kendisine verilen görevi çok iyi biçimde yerine getirdiğini, heyetin meclise değil hükümete karşı sorumlu olduğunu belirterek meclisin onlara mânevî güç vermesini dilemişti. 23 Nisan 1923’te yeniden başlayan görüşmeler 17 Temmuz’da tamamlandı. Heyet başkanlarının hükümetlerinden gereken imza yetkisini alabilmeleri için metnin 24 Temmuz’da imzalanması kararlaştırıldı. İnönü de hükümete başvurdu, ancak başından beri kendisini pek desteklemeyen Rauf Bey’den gerekli yetkiyi alamadı. Bu sebeple durumu Mustafa Kemal’e bildirmek gereğini duydu. Bu anlaşmazlığın sebeplerini çok iyi bilen Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı ve başkomutan sıfatları ile İnönü’ye imza yetkisi verdi. Böylece antlaşma 24 Temmuz 1923’te imzalandı.

Lozan’da Boğazlar’da Türk hâkimiyeti tam anlamıyla sağlanamamış, Musul yöresinin geleceği de İngiltere ile yapılacak görüşmelere bırakılmıştı. Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde on dörde karşı 213 oyla onaylandı. Musul sorununu çözüme aşamasına gelindiğinde ise İngiltere’nin uluslararası düzeyde giriştiği siyasi ma-

nevralar karşısında Mustafa Kemal yeni bir savaşı bile göze almıştı. Fakat sorunun Milletler Cemiyeti’ne götürülmesine karşılık içindeki bazı anlaşmazlıklar ve baş gösteren Şeyh Said ayaklanması sebebiyle Musul’u Türkiye’ye katma fırsatı bulunamamıştı. 5 Haziran 1926’da imzalanan Ankara Antlaşması ile bu yöre Irak’a bırakıldı, ancak petrol gelirlerinin % 10’unun yirmi beş yıl süreyle Türkiye’ye ödenmesi hükme bağlandı.

İşgalci müttefikler 6 Ekim 1923’te Türk bayrağını selâmlayarak İstanbul’dan ayrıldı. Bu durumda yeni devletin başşehirinin kesin olarak belirlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Mustafa Kemal ve arkadaşları Millî Mücadele’nin kalbi olan ve coğrafi konumu sebebiyle de güvenli bölge sayılan Ankara’dan yana tavır aldılar. Sonunda İsmet İnönü ve arkadaşlarının verdiği önergenin kabul edilmesiyle Ankara Türkiye Devleti’nin başşehri oldu (13 Ekim 1923).

Barış görüşmeleri sırasında meclisteki gruplar arası sürtüşmeler daha da artınca Mustafa Kemal, Halk Fırkası adıyla bir parti kurmaya karar verdiğini açıkladı (6 Aralık 1922). Bunun gerekçelerini de kurtuluş zaferini siyaset, iktisat ve idarede yapılacak atılımlarla bir inkılâp ile tamamlamak, yapılacak düzenlemeleri bir programla bağlamak, izlenecek programı kişisellikten kurtarmak ve kurulacak partiyi halkçılık esasına oturtmak biçiminde özetlemişti. Bu sırada, Büyük Millet Meclisi seçimlerinin de yenilenmesine karar verildiğinden Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu’nun başkanı olarak bir seçim bildirisi yayımlayıp (8 Nisan 1923) kurulacak partiye ve inkılâba temel olmasını öngördüğü ilkeleri açıklamıştı. “Dokuz umde” diye adlandırılan bu bildiri de bütün düzenlemelerde millî hâkimiyet ilkesine göre hareket edileceği vurgulanırken ham maddesi bulunan sanayinin kurulmasının teşvik edileceği, demiryolları yapımına öncelik verileceği, kalkınma için devletçe gerekli tedbirlerin alınacağı, özel girişimciliğin korunacağı ve ilköğretimde öğretimin birleştirileceği belirtilmişti. Halk Fırkası’nın kuruluşu İzmir’in kurtuluş yıl dönümü olan 9 Eylül 1923’te açıklandı. Genel başkanlığa Mustafa Kemal seçildi, düzenlenen tüzükte Halk Partisi’nin bir ihtilâl partisi değil bir inkılâp partisi olduğu belirtildi. Halk egemenliği kavramı görüşülürken bunun cumhuriyet anlamına gelip gelmediği tartışıldı. Mustafa Kemal 27 Eylül 1923’te verdiği bir demeçte mevcut anayasanın, “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” diye başlayan 1. maddesini oku-

Cumhurbaşkanı Atatürk

arak bunu cumhuriyet diye özetlemenin mümkün olduğunu söyledi. Fakat bu durumun anayasal zemine oturtulması ve yeni devlete gerçek adının verilebilmesi için Fethi Bey hükümetinin istifasıyla başlayan bunalımı beklemek gerekti. Meclisteki gruplar güvenoyu alacak bir kabine oluşturmayı başaramayınca 28-29 Ekim akşamı Çankaya Köşkü'nde bazı arkadaşlarıyla bir değerlendirme yapan Mustafa Kemal çıkış yolunu, "Yarın cumhuriyet ilân edeceğiz" diye açıkladı. Bunu sağlamak için de İsmet İnönü ile birlikte anayasada yapılması gereken değişiklik metnini hazırladı. Sorun 29 Ekim sabahı önce Halk Fırkası grubunda tartışıldı. Abdurrahman Şeref mevcut durumu, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sorunuz bu cumhuriyettir; doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin" diye özetlemişti. Grup toplantısından sonra meclis genel kuruluna geçildi. Anayasa Komisyonu'nun "Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun Bazı Mevâddının Tavzihan Tâdiline Dair Kanun" başlığı altında düzenlediği maddeler ele alındı. Bununla 1. maddenin sonuna, "Türkiye Devleti'nin şekli cumhuriyettir" hükmü eklendi. Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kendi üyeleri arasından seçilmesi kabul edildi. Bu değişikliklerle meclis hükümeti sisteminden kabine sistemine geçildiğinden başvekilin cumhur-

reince meclis içinden seçilmesi, onun da diğer bakanları seçmesi öngörülmüştü. Tasarı oylamaya katılan 158 üyenin oy birliğiyle kabul edildi. Bunun arkasından cumhurreisi seçimi yapıldı. Oturuma başkanlık eden İsmet Eker, Mustafa Kemal'in 158 üyenin oy birliğiyle cumhurreisi seçildiğini açıkladı. Teşekkür için Türkiye gelen Mustafa Kemal de sözlerini, "Türkiye Cumhuriyeti dünyada işgal ettiği yere lâyık olduğunu eserleriyle kanıtlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, muvaffak ve muzaffer olacaktır" diye bitirmişti. Mustafa Kemal, 1927, 1931 ve 1935 seçimlerinden sonra da oylamaya katılan milletvekillerinin oy birliğiyle cumhurreisi seçildi.

Devrimleri. Mustafa Kemal için artık en ideal rejim olarak gördüğü cumhuriyeti benimsetme ve onu geliştirme dönemi başlamıştı. Bu da ancak inkılâp sayılabilecek yeni atımlarla gerçekleştirilebilecekti. Aslında o Türk Kurtuluş Savaşı'nı Millî Mücadele ve onu izleyen inkılâplar dönemi olarak iki aşamalı bir bütün halinde görüyordu. 1931'de bunu, "İstiklâl Harbi Şark'ın dinî, içtimâî ve siyasî baskısıyla Garp devletlerinin siyasî, ekonomik zorbalığından uzak, yeni ve tam bağımsız bir Türk devleti kurmak için girilen çok yönlü millî mücadelelerin, diğer bir ifadeyle kurtuluş hareketinin tamamıdır" diye ifade etmişti.

Cumhuriyet'in işleyişini belirleyecek anayasa çalışmaları sürdürülürken 1924 Martında yeni rejime esas olacak laiklik yolunda yasal düzenlemeler gerçekleştirilmişti. Saltanatın kaldırılması ile boşlukta kalan, ancak geçen sürede yönetimde iki başlılık görüntüsü vererek halk egemenliğine dayalı sistemin sağlıklı işlemesini güçleştireceği anlaşılan halifelik makamının da kaldırılması, bunun yanında sorunun bütünüyle çözülmesi için Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin lağvedilmesi ve eğitim öğretimin laikleşmesini sağlayabilmek için ilköğretim kurumlarının birleştirilmesi (tevhîd-i tedrisât) gerekli görülmüştü. Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni çalışma dönemini açarken halifelik kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi konularında şunları söylemişti: "Mensubu olmakla memnun ve mesut olduğumuz İslâm dindarlığını yüzyıllardan beri uyguladığı biçimiyle bir siyaset aracı olma durumundan kurtarıp yüceltmenin çok gerekli olduğu hakikatini müşahede ediyoruz. Mukaddes ve ölümsüz olan inançlarımızı ve vicdanî kanaatlerimizi, karışık ve değişken olan her türlü çıkar ve ihtiraslara sahne olan siyasetten ve siyasetin bütün unsurlarından bir an önce ve kesinlikle

kurtarmak milletin dünyaya ve âhirete ait saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu sayede İslâm dindarlığının yüceliği belirginleşir." Arkasından, "Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin vakit kaybetmeksizin uygulanması gereğini müşahede ediyoruz" diyerek tevhîd-i tedrisâta gidilmesi zamanının geldiğine de işaret etmişti. Ertesi gün Halk Fırkası grubunda yapılan görüşmelerde söz konusu üç düzenlemenin birlikte yapılması uygun bulundu. Bunu sağlayacak yasaların hükümet tasarıları olarak değil milletvekilleri önerileri olarak meclise sunulması tercih edilmişti. Böylece 3 Mart 1924'te "laiklik kanunları" diye anılan üç önemli yasa kabul edilerek yürürlüğe konuldu. Halifelik kaldırılmasına ve Osmanlı ailesinin vatandaşlıktan çıkarılmasına ilişkin 431 sayılı yasa da, "Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumlarında mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır" hükmüne yer verilmişti.

Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu adıyla hazırlanan anayasa tasarısının meclisteki görüşmelerine 9 Mart'ta başlanılmış ve ancak 20 Nisan 1924'te sonuçlanmıştı. Tartışmalar anayasanın bir kurucu meclisçe hazırlanması, Büyük Millet Meclisi yanında ikinci bir meclise gerek olup olmadığı, cumhurbaşkanına meclisi dağıtma yetkisinin verilip verilmemesi, cumhurbaşkanına tanınan veto yetkisinin sınırları ve başkomutanlığın nasıl temsil edileceği üzerinde yoğunlaşmıştı. İkinci bir meclis önerisi taraftar bulmadı. Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olarak gerektiğinde meclisi dağıtma yetkisine sahip olması yolundaki isteği kabul edilmedi ve veto yetkisi de sınırlandırıldı. Bunların dışında tasarıda otuz yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçilebileceğine ilişkin maddesi değiştirilerek yalnız erkeklere bu hak tanınmıştı. Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını kazanabilmesi için daha on yılın geçmesi gerekecekti.

3 Mart 1924 tarihli yasalarla Mustafa Kemal'in tasarladığı laik düzenin temelleri atılmıştı. Çok geçmeden Medenî Kanun'un kabul edilmesiyle de (17 Şubat 1926) kişi ve toplum hayatındaki dönüşüm daha da belirginleşmişti. Fakat 1924 anayasası görüşmeleri, Mustafa Kemal'in başkanlığını üstlendiği Halk Fırkası'na muhalif bir siyasî örgütlenmenin meydana çıkacağını göstermişti. Böylece Cumhuriyet'in ilk yılını tamamlamasının hemen ardından Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurulmuştu (17 Kasım

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

1924). Mustafa Kemal'in Millî Mücadele arkadaşları Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, A. Fuat Cebesoy ve A. Adnan Adıvar bu partide yer aldı. Halk Fırkası'nın inkılâpçılığına karşılık yeni parti terakkiyi benimsemiş, bir yönüyle de gelenekçi bir yol izlemeyi kabul etmişti. Tüzüğündeki, "Parti dinî efkâr ve inançlara saygılıdır" hükmü bir bakıma doğaldı, ama kısa bir süre önce kaldırılan halifelikle ilgili tartışmaların sürdüğü dönemde laiklik anlayışı ile kolayca bağdaştırılamayacak ideolojik bir içerik de taşıyordu. Nitekim buna dayalı tartışmalar hemen başladı. Bu sırada Hak-kârî yöresinde bir Nestûrî ayaklanması baş göstermiş, onu takip eden Şeyh Said ayaklanması (13 Şubat 1925) etkisi yıllarca sürececek olan bir iç meseleye yol açmıştı. Musul sorununu kendi lehlerine çözmeye çalışan İngilizler bu ortamdan yararlanmaya yönelmişti. Bağdat'taki Fransız yüksek komiseri, hükümetine sunduğu raporda bu ayaklanmayı İngilizler'in uğradığı yenilgiden sonra hiç affetmedikleri Mustafa Kemal'e ve Ankara'daki meclise karşı yürüttükleri siyasetin bir halkası olarak nitelermişti. Başvekil Fethi Okyar, Otuzbir Mart Vak'ası'na benzettiği bu harekete karşı Cumhuriyet'i korumak için her türlü tedbir alınacağını söylemişti, ancak meclis kendisine güvensizlik oyu verince istifa etmişti. Yeniden başbakanlığa atanan İsmet İnönü ise öncelikle Takrîr-i Sükûn adı verilen ve ayaklananların İstiklâl mahkemelerinde yargılanmasını öngören bir yasanın yürürlüğe konulmasını gerekli görmüştü. Sonunda ayaklanma bastırıldı ve bu arada Şark İstiklâl Mahkemesi, Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın ayaklanma bölgesindeki şubelerinin kapatılmasına karar verdi. Çok geçmeden Vekiller Heyeti, Takrîr-i Sükûn Kanunu'na dayanarak partinin bütünüyle kapatılmasını kararlaştırdı (3 Haziran 1925).

1 Eylül 1926'da Mustafa Kemal'e karşı bir suikast girişiminde bulunulması siyasal görüş ayrılıklarına yeni bir boyut getirdi. I. Büyük Millet Meclisi'nde sert eleştirileriyle tanınan Ziya Hurşit'in bazı kişilerle anlaşarak İzmir'i ziyaret edecek cumhurbaşkanını öldürme girişiminde bulunması ziyaretin bir gün gecikmesiyle gerçekleşmemiş ve suikastçılar bir ihbar üzerine yakalanmıştı. Olaya İstiklâl Mahkemesi'nce el konulduğunda Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın eski milletvekillerinden bazıları hadiseye karıştıkları, bazı yerli İttihat ve Terakkî mensupları da partiyi canlandırmaya çalıştıkları gerekçesiyle soruşturma kapsamına alındı. Sonunda

Ziya Hurşit ile birlikte on dört kişi idam cezasına çarptırıldı (13 Temmuz 1926). Ankara'da görülen dava neticesinde eski Maliye bakanı Câvid Bey ile üç arkadaşı anayasayı değiştirmeye giriştiklerinden ötürü idama, Rauf Orbay on yıl sürgün cezasına mahkûm edildi; aralarında Adnan Adıvar ile Hüseyin Cahit Yalçın'ın bulunduğu öteki sanıklar ise beraat etti.

Bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminin de sonuna gelindiğinden 1927'de yeni seçimlere gidildi. Bu sebeple Cumhuriyet Halk Fırkası genel başkanı sıfatıyla bir bildiri yayımlayan Mustafa Kemal Türk tarihinin askerî zaferlerle dolu olduğunu, ancak bu zaferlerden sonra toplum hayatını ve milletin geleceğini etkileyecek önemli düzenlemeler yapılmadığını hatırlatıp kendisinin ve partisinin özellikle bu inkılâp üzerinde durduğunu belirtti. Parti teşkilâtına yayımladığı bir genelgede de milletvekillerinin özel hayatlarında, ekonomiyi ve maliyeyi ilgilendiren çalışmalarında devletin resmî yasaları ile bağlı olmalarının zorunlu olduğunu ve aslı görevlerini şahsî çıkarları uğruna küçük düşürmemeleri gerektiğini vurguladı. İki dereceli yapılan seçimler sonucunda bütün seçim çevrelerinde Cumhuriyet Halk Fırkası adayları kazandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni döneme başlamadan önce parti kurultayının toplanması uygun görüldü. Sivas Kongresi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kurultayı olarak kabul edildiğinden bu ikinci kurultayın 15 Ekim 1927'de yapılması kararlaştırıldı. O gün Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında (bugün Cumhuriyet Müzesi) düzenlenen kurultayı açan Mustafa Kemal seçimlerde halkın, kendi partisine gösterdiği desteğe teşekkür ettikten sonra, "Geleceğe yönelik tedbirler hakkında görüş alışverişinde bulunmadan önce geçmişe ait olaylar hakkında açıklamalarda bulunmak ve yıllardır süren faaliyetlerimizin ve yaptıklarımızın milletimize hesabını vermenin görevim olduğu kanaatindeyim" diyerek gündemdeki konular dışında uzun açıklamalarda bulunacağını belirtti.

Kurultayda parti tüzüğünde önemli değişiklikler yapıldı. "Genel Esaslar" bölümünde, "Cumhuriyet Halk Partisi, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasî bir cemiyettir. Parti din ve devlet işlerinde dinle dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar" hükmülerine yer verildi. Böylece cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik partinin esasları olarak belirlendi. Partiyile

Atatürk Adana'da eşi Latife Hanım ile

ilgili kararların alınmasından sonra kürsüye gelen Mustafa Kemal "Nutuk" diye anılan konuşmasına başladı. 15 Ekim 1927 sabahı başlayan konuşma otuz altı saat otuz bir dakika sürdü ve 20 Ekim günü sona erdi. Mustafa Kemal, dokuz yıllık bir dönemin tarihçesi olan nutkunu millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve teknolojinin son ilkelerine dayanan millî ve çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu anlatmak olarak değerlendirmişti. *Nutuk*'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen olaylar belgelere dayanılarak bütün ayrıntılarıyla verilmişken ondan sonraki olaylar devlet arşivlerinde pek çok belge bulunduğu gerekçesiyle özetlenmiştir. Aynı zamanda bu kısımda hakkındaki eleştirilere cevaplar vermeye de yönelmiştir. O, nutkunu "en büyük eserim" diye nitelendiği Cumhuriyet'i gençliğe emanet ettiğini belirten özdeyiş değerindeki seslenişle bitirmişti. Kurultayı izleyenlerin aktardıklarına göre bu sırada sesi titremiş ve gözleri yaşarmıştı (bk. NUTUK)

Cumhuriyet Halk Fırkası devrimci bir parti olarak kendine özgü bir kimlik kazanmış demektir. Ancak Mustafa Kemal bir süre sonra onun çalışmalarını eleştiren ikinci bir partinin bulunmasını yararlı gördü. Bu defa güvendiği arkadaşı Fethi Okyar'a bir muhalefet partisi kurdurdu. Ayrıca çok partili hayatı sürekli kılabilmek için partiler arası ilişkileri belirli kurallara

bağlamak istedi. Bu amaçla Fethi Okyar'la karşılıklı mektuplarla bir tür anlaşma bile yaptı. 1930 Ağustosunda Yalova'da yapılan görüşmeler sonunda Fethi Okyar cumhurbaşkanına tam ve gerçek Cumhuriyetçi ve bütün anlamı ile laik, ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın maliye, ekonomi ve iç siyasetinin birçok noktasına karşı bir parti kurmak istediğini bildirmiş, o da yeni partinin laik Cumhuriyet esaslarına bağlı kalmak şartıyla her türlü faaliyette bulunabileceğini belirtmişti. Fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulan (12 Ağustos 1930) bu yeni partinin de ömrü uzun olmadı. Ekonomide serbestliği savunan yeni parti devlet yatırımlarına, özellikle de demiryolu yapımına karşı tavrı almıştı. Partiler arasındaki görüş ayrılıklarının yapılan belediye seçimlerinde çatışma aşamasına varması ve yer yer laikliğe aykırı seslerinin yükselmesi karşısında Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri partilerini kapatmaya karar verdi (16 Kasım). Ondan birkaç gün sonra kurulmuş olan iki küçük partinin de kapanmasıyla yeniden tek partili düzene dönüldü. Laiklik karşıtı hareket çok geçmeden bu defa Menemen'de patlak verdi. Bu olayda bir yedek subay olan Kubilay'ın boğazının kesilerek şehid edilmesi Mustafa Kemal'in çok sert tepkisine yol açmış, suçlular askerî mahkemede yargılanarak idama mahkûm edilmişti. Se-

bepleri farklı da olsa her iki girişimden de beklenen sonuç alınamayınca çok partili düzene geçmek için artık üçüncü bir deneyimde bulunulmadı. Ancak Mustafa Kemal, tek parti içinde demokratik bir hava oluşturmaya ve mecliste Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu olmayan üyelere de yer vermeye çalıştı. 1931 seçimlerinde yirmi iki seçim çevresinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nca aday gösterilmedi ve böylece meclise bağımsız yirmi milletvekili girdi. Aynı yöntem 1935 seçimlerinde de uygulandı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatma kararı almasının ardından Menemen Olayı'nın doğurduğu olumsuzluklara dünya ekonomik bunalımının etkisiyle baş gösteren sıkıntıların da eklenmesi Mustafa Kemal'i yeni bazı önlemler almaya yöneltti. Ülkenin durumunu yakından izlemek için 1930 Kasımında yanına bakanlıklardan temsilciler de alarak büyük bir yurt gezisine çıktı. Hemen her yerde vatandaşlar pahalılıktan, iş yerlerinin kapanmasından ve işsizlikten şikâyetçi olmuşlardı. Bu durum karşısında devleti ekonomik hayatta da etkili kılmamanın kaçınılmaz olduğuna karar verilmişti. Bu da devletçilik ilkesinin kabulü demektir. Nitekim kendisi Cumhuriyet Halk Fırkası İzmir Kongresi'nde yaptığı konuşmada (27 Ocak 1931), "Partimizin izlediği program her yönüyle demokratik, halkçı bir program olmakla birlikte ekonomi açısından devletçidir" diyerek bundan böyle devletçi bir siyaset takip edileceğini söylemişti. Ankara'ya döndükten sonra da uygulanacak programa milletin ne ölçüde katılacağını belirlebilmesi için milletvekili seçimlerinin yenilenmesi öngörülmüştü. Bu sebeple yayımladığı seçim bildirisinde 1927 kurultayında kabul edilen dört ilkeye devletçilik ve inkılâpçılığın ekleneceğini açıklamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem çalışmalarına başlamasından sonra toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kurultayında (10-17 Mayıs 1931) partinin programı yeniden düzenlendi. Programın ilk bölümüne "Esaslar", ikinci bölümüne "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ana Vasıfları" başlığı verilmişti. Giriş bölümünde de partinin güttüğü bütün bu esasların Kemalizm prensipleri olduğu vurgulanmıştı. Devletin esas nizamı olarak, "Türkiye milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir cumhuriyettir" denilmiş ve bu ilkelerin tanımlarına yer verilmişti. Programda "Kemalizm prensipleri" diye nitelenen, ancak daha sonraki yıllarda "Atatürk ilkeleri" diye anılan söz konusu ilkeleri aşağıdaki şekilde özetlemek

mümkündür: **Milliyetçilik.** Parti, ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde Türk toplumunun çağdaş milletlerle yanyana yürümekle beraber kendine özgü nitelikleri ve başlı başına bağımsız hüviyetini korumayı esas alır. **Devletçilik.** Özel faaliyet ve çalışma esas olmakla beraber en kısa zamanda milliyetimizi refaha ve yurdu bayındırlığa kavuşturmak için yüksek yararların gerektirdiği işlerde ve ekonomik alanda devleti fiili surette ilgilendirmek başlıca esaslardandır. Devlet doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunmakla beraber özel girişimlere de imkân tanır, yapılmakta olan işleri düzenler ve kontrol eder. Devletin doğrudan doğruya hangi ekonomik girişimlerde bulunacağını ancak millî yüksek yararlar gösterir. Bu lüzum üzerine devletin doğrudan doğruya kendi yapmaya karar verdiği iş eğer özel bir girişimci elinde bulunuyorsa onun alınması ancak özel bir yasa çıkarmaya bağlıdır. Bu zarar oranlanırken gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz. **Laiklik.** Parti bütün kanunların, tüzük ve usullerin yapılışında ve toplanışında en son bilim ve teknik esasları ile yüzyılın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din bir vicdan işi olduğundan parti, dini dünya ve devlet işleriyle siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar. **İnkılâpçılık (Devrimcilik).** Parti devlet yönetiminde tedbir almak için aşamalı ve evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz. Milletimizin sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır.

1931 kurultayının yapıldığı yıl okullar için ders kitabı olarak hazırlanan ve Afet İnan imzasıyla yayımlanan, fakat gerçekte birçok bölümü Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan *Medenî Bilgiler* kitabında bu ilkelere ilişkin tanımlamaların Cumhuriyet Halk Partisi programındaki tanımlarla örtüşmesi bunların Mustafa Kemal'e ait olduğunu gösterir. Partinin 1935 kurultayında anlatımı yalınlaştırılarak olduğu gibi alınan altı ilke, 5 Şubat 1937'deki anayasa değişikliğiyle 2. maddenin içerisine konularak devletin ilkeleri haline getirilmiştir. Bu durum 1960 ihtilâline kadar sürmüş, 1961 anayasasında bunlar metinden çıkarılmıştır.

Bu kavramlar, Cumhuriyet Halk Partisi programı dışında Atatürk'ün sağlığındaki yayınlarda da Kemalizm olarak nitelendirilmiştir. Tekin Alp ve Şeref Aykut 1936'da basılan kitaplarına *Kemalizm* adını ver-

Mustafa Kemal Atatürk Maarif Vekili Necati Bey ile

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

mişlerdir. Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eserinde (1938) devrimi Kemalist hareket olarak değerlendirmiştir. Yeni Türkiye'yi tanıtmak için çıkarılan dergiye de *La Turquie Kemaliste* denilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nda dört yabancı dilde yayımlanan *Fotoğraflarla Türkiye* albümünde, "Kemalizm'in cihanı telakki tarzı Avrupa'dır, fakat temeli Türk'tür" denilerek bunun kültür içerikli bir dönüşüm olduğu vurgulanmıştır. O, Kemalizm hareketini yani giriştiği devrimi asla bir dogma ya da bir doktrin olarak görmemiştir. Bir devrim partisinin doktrinin belirlenmesi yolundaki telkinlerini de, "Doktrine gidersek o zaman donar kalınız" diye kabul etmemiştir.

Ayrıca devrimi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki uygulamalarda olduğu gibi eskilerin yanına yenilerini ekleme olarak da görmüyordu. Bu görüşünü, "İnkılâp mevcut kurumları zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son yüzyılda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine milletin en yüksek medenî ihtiyaçlarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları koymuş olmaktadır" diye yazdırmıştı (İnan, s. 250). Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında (5 Kasım 1925) girişilen devrimin ihtilâl anlamından çok daha geniş bir değişikliği ifade ettiğini belirtmişti. Önceden düşünülmemiş olmasına rağmen kendi içinde bir sıraya konulan ve uygun ortam bulunduğu birer birer gerçekleştirilen bu devrim, belirli bir bütünlük aldığı da onu kendisine mal etmeyip genel Türk devrimi diye nitelemiştir. 9 Mart 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi kurultayını açarken bunu, "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar. Yıllarca süren savaş... Ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet... Ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin kısa bir diyeti" olarak dile getirmişti. Onun devrimi gerçekleştirmek için şöyle bir strateji uyguladığı görülmektedir: Fikrî hazırlık; uygun zamanı seçmek ve gerekirse uygulamayı zamana yaymak; çevreyi ve toplumu olabildiğince hazırlamak; kısa sürede sonuç alabilmek için eskiyi tamamıyla kaldırmak; uygulamayı yakından izlemek, ayrıcalık tanımamak, gerekenlere yetkiyle birlikte sorumluluk vermek; gerekiyorsa bazı düzeltmeler yapmak. Türk devrimi, önceden belirlenmiş bir modele dayanmadığı ve tamamıyla Atatürk'ün düşüncesine ve tasarımına göre gerçekleştirildiği için devrimin fikrî öncüsü de odur. Kendisi bu özelliği, "Türk

demokrasisi Fransa devriminin açtığı yolu izlemiş, ancak kendine özgü belirleyici nitelikte gelişmiştir" diye belirtmiştir.

Devrim aşamalarında dikkati çeken en büyük özelliklerden biri onun girişimde bulunmak için en uygun zamanı seçmedeki sezgisi ve yeteneğidir. Tasarladıklarını yakın çevresine bile açmayıp kendi ifadesiyle "bire millî sır" olarak saklamıştır. Fakat laiklikte ve kadınlara tanınan haklarda olduğu gibi bazı önemli ve çok yönlü düzenlemeleri aşamalı olarak zamana yaymıştır. Harekete geçmeden önce yakın çevresiyle görüş birliği sağlamak istemekte, arkasından basına gereken açıklamaları yaparak gelecek tepkileri değerlendirmekte, gerekirse ülkenin durumunu yakından görmek ve halkın nabzını yoklamak için yurt gezilerine çıkmaktaydı. Şapka giyilmesini zorunlu kılmadan önce başına bir panama şapka koyarak İnebolu ve Kastamonu gezisine çıkması, yeni Türk alfabesinin komisyonca belirlenmesinin ardından Trakya'da ve Anadolu'da bu harfleri öğretmeye ve tepkileri belirlemeye çalışması bu eğilimini göstermektedir.

Türk kurtuluş hareketi başından beri millîci bir hareket olarak tanınmıştır. Bu sebeple yeni devletin kuruluşuyla birlikte başlayan devrimin ana ögesi de millet ve milliyetçilik oldu. Cumhuriyet Halk Partisi programında millet ve milliyetçilik kavramlarına büyük önem atfedip değişik yorumlara yer vermemek için onları tanımlayan Atatürk *Medenî Bilgiler*'de bu kavramlar üzerinde daha da ayrıntılı biçimde durdu. Öncelikle, "Millet, dil, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve toplumsal bir heyettir" diye genel bir tanım vermiş, fakat hemen arkasından, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" biçiminde özel bir tanımlama yapmıştır. Dil - kültür - ülkü gibi üç esasa dayandırılan bu tanımlar Atatürk'ün millet kavramına tamamıyla kültürel bir içerik verdiğini kanıtlamaktadır. Onun milliyetçilik anlayışı da bu yönde olup temel düşünceyi ferde, insana verilen değer oluşturur. Milliyetçilikte gözetildiği ilk amaç her alanda tam bağımsızlığı sağlamak olmuştur. Bunun sınırlarını da, "Tam bağımsızlık demek, şüphesiz siyaset, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür gibi her alanda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir" şeklinde belirtmiştir. Mustafa Kemal milliyetçilik anlayışında ırkçılık, panturanizm, panislâmizm ve ümmetçilik gibi aşırı sayılan akımlara asla yer vermemiştir. Kendisi bu tür akımların zararlarını görüldüğünü hatırlatarak, "Biz, böyle yapmadığımız ve yapmadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize yaptıkları baskıları arttırmaktansa tabii sınıra, yasal sınıra çekilelim, haddimizi bilelim" demiştir. Bu sebeple içte ve dışta izlenmesi gereken yolu, "Yurtta sulh, cihanda sulh" diye formüle etmiştir.

Öte yandan 10. yıl nutkunda Türk devriminde gözetilen amacı üç yönlü olarak şöyle sıralamıştır: "Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve medenî memleketler seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız." Türk düşüncesine muasırlaşma, asrileşme diye giren çağdaşlaşma kavramına kültürel bir nitelik vermiş ve çağdaş uygarlığa ulaşabilmek amacıyla çağdaş devletin ve çağdaş toplumun meydana getirilmesini zorunlu görmüştür. Bunlar için öncelikle çağdaş ferdin oluşturulması gerektiğinden önceliği ferdî çağdaş kılacak eğitime ve kültüre vermiştir. Toplumsal kurtuluşun ancak laik ve çağdaş bilgilerle donatılmış kuşaklar yetiştirmekle sağlanabileceği inancında olduğundan daha 1921 Temmuzunda toplanan Maarif Kongresi'nde silâhiyla savaşmak zorunda bırakılan Türk milletinin bundan böyle beyniyle de savaşmak durumunda olduğunu belirtmiştir. Yine o dönemde not defterine, "Milletin siyasal ve toplumsal hayatında, fikrî terbiyesinde her türlü dış tesirlere karşı koyacak bir dayanıklılık sağlanabilmesi için ilmi ve fenni kılavuz edineceğiz... Okul, ilim ve fen sayesinde Türk milleti, Türk sanatı, Türk edebiyatı bütün güzellikleriyle kendini gösterecektir; Türk tarihinin ahlâkı da ilgilenen biçimde öğretilmesi okulda olacaktır" diye yazmıştı.

Eğitim ve öğretimde gözetilecek ilk amaç her türlü gelişmeyi önleyen cehaleti gidermek olacaktı. Bu sebeple 1922 Martındaki meclisin açılış konuşmasında, "Bütün köylülere okumak yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk bilgisi vermek, dört işlemi öğretmek maarif programımızın ilk amacıdır" diyordu. Fakat bunu sağlayabilmek, okuma yazmayı kolaylaştırıp yaygınlaştırmak için büyük bir inkılâbı gerekli görüyordu. Arap alfabesinin okuma yazmada güçlükler doğurduğu görüşü XIX. yüzyıl ortalarında başlayarak gündemin başlıca sorunlarından biri haline gelmişti. Alfabenin ıslahı için değişik görüşler ortaya atılırken Latince'ye dayalı yeni bir alfabeye geçilmesi de önerilmişti. Bu tar-

tışmalar arasında büyüyen Mustafa Kemal, daha I. Dünya Savaşı yıllarında Fransız alfabesiyle Türkçe mektuplar yazmaya yönelmişti. Erzurum Kongresi sırasında Mazhar Müfit Kansu'ya ileride Latin harflerinin kabul edileceğini yazdırmıştı. 28 Ekim 1927 sayımında 13.648.270 olarak belirlenen ülke nüfusunun yedi ve daha yukarı yaşlardakilerde okuma yazma oranının % 10,6 olduğu, kadınlarda ise bu oranın % 4,6'ya düştüğü ortaya çıkınca sorunun büyüklüğü gözler önüne serilmişti. Okuma yazma ve bilgilenmeyi kolaylaştıracak bir alfabe değişikliği artık kaçınılmaz olmuştu. Mustafa Kemal geri kalmışlıktan kurtulmak için izlenecek yöntem tartışılırken görüşünü, "İki sistem var. Biri mâlûm, Büyük Fransa ihtilâlî'ndeki biçim. Rejimler değişecek, ihtilâllere karşı ihtilâller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken de bir de bakılacak ki bir buçuk yüzyıllık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman mı var?" diye açıklamıştı (Sevük, s. 73). Devrim için halk oylamasına başvurulması istekleri karşısında da şu gerçeklere dikkatleri çekmişti: "Cumhuriyetimizi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma isteğimizi köstekleyecek herhangi bir referanduma gitmek yalnız cehalet değil hıyanet olur. % 80'ine okuma yazma öğretilmemiş bir memlekette devrimler halk oylaması ile olmaz."

İşte bu anlayışla Latince'den alınan yeni bir alfabenin kabulüne gerek görüldüğünde de aynı süratle hareket edilmişti. Yeni harflerin Türkçe'nin sadeleşmesi ve gelişmesine de yardım edeceği düşünceyle oluşturulan komisyona Alfabe Encümeni (Dil Encümeni) adı verilmişti. Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarını sürdüren komisyon yeni harfleri belirlerken bazı üyeler bu alfabaya ancak üç beş yılda geçilebileceğini söyleyince Mustafa Kemal, "Üç ayda, ya da hiç" diye kesin bir tavır almıştı. Halkın bu konudaki tepkisini ölçmek için bir yurt gezisine çıkarak yeni harfleri tanıtmaya ve öğretmeye çalışmıştı. Olumlu bir izlenim edindiğinden 1 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışma dönemini açarken yeni bir alfabaya geçileceğini bildirmişti. Arkasından milletvekillerince hazırlanmış olan yasa önerisi hemen o gün kabul edilmişti. Ancak konunun önemi göz önüne alınarak bütün yazışmaların yeni harflerle yapılabilmesi için on dokuz aya varan üç aşamalı bir geçiş dönemi tanınmıştı. Uygulamaya geçildiğinde öğrenim yaşı dışındaki büyük çoğunluğa kısa sürede yeni alfabayı öğretebilmek için "millet mektepleri" adı verilen bir program uygulanmıştı. Bu kurslarla ilgili kararname 24 Kasım 1928'de yürürlüğe konulmuş ve Atatürk de bu mekteplerin başöğretmenliğini kabul etmişti. Yeni Türk alfabesini hazırlayan komisyonun

üye sayısı daha da arttırılarak Dil Encümeni adıyla Maarif Bakanlığı'na bağlanmıştı. Fakat dil çalışmalarını resmî organlar ve siyasî kadrolar dışında özerk bir kuruluş çerçevesinde yürütmenin gerekli olduğunu gören Atatürk Türk Dili Tedkik Cemiyeti'ni kurdurdu (12 Temmuz 1932; aş.bk.).

1930'lu yıllar eğitim ve kültür sorunlarının ön plana alındığı bir dönem oldu. Gökalp'in "hars" karşılığını verdiği kültür kavramını, ferdî ve içtimâî hayatın her yönünü içeren ya da etkileyen çok kapsamlı bir kavram olarak algılayan Atatürk kültürü, "Okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyarı almak, düşünmek, zekâyı eğitmektir" diye tanımlıyor ve onu insan olmanın ve insanlığın ana unsurlarından biri sayıyordu. Aynı zamanda insanı kültür taşıyan bir varlık olarak görüyor ve onun kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçen kalıp halindeki bir olgu olmayıp gelecek kuşaklara aktarılması gereken, yeni kuşakların da ancak yaşayarak elde edebilecekleri bir değerler topluluğu olduğuna işaret ediyordu. Ona göre ulusların varlıklarını koruyabilmeleri için köklerini alacakları bir kültürlerinin bulunması gerekiyordu. Bu inançla, "Cumhuriyet'in temeli kültürdür" diyordu. Yalnızca devlet kurucu ve asker diye görülen Türkler'in aslında çok eski bir kültürlerinin bulunduğunu ortaya çıkarmak için Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'ni kurdurdu (15 Nisan 1931). Koruyucu başkanlığını üstlendiği ve adı 3 Ekim 1935'te Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilen bu kuruluşun çalışmalarına katılmış, okullar için hazırlanan ders kitaplarının bazı bölümlerini kendisi yazmıştı. Bu çalışmalarda eski Türk tarihinin ortaya çıkarılmasına öncelik verildiğinden bir tarih tezi de öne sürülmüştü. Bu tez, Türk medeniyetinin tarihin en eski medeniyetlerinden biri olduğu ve medeniyetin kökeninin Orta Asya'da bulunduğu gibi iki varsayıma dayandırılmıştı. Araştırmalar bunları doğrulaması da Türk tarihinin unutulmuş evreleri kısmen de olsa aydınlatılarak tarihle bütünleşme sağlanmıştır.

Atatürk'ün öngördüğü önemli eğitim ve kültür kuruluşlarından biri de halkevleri olmuştur. Örgün eğitim dışında geniş halk kitlelerine okuma yazma öğretmekten başlayarak onlara çeşitli yetenekler kazandırmak ve onların her türlü kültürel etkinliklerde yer almasını sağlamak amacıyla 19 Şubat 1932'de açılmasına başlanan halkevleri giderek yurt düzeyine yayılan halk amaçlı birer eğitim ve kültür kuruluşları

Mustafa Kemal Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen yeni harflerle ilgili toplantıyı izlerken

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

oldu. Bilimsel düzeyini yitirmiş olan İstanbul Dârülfünunu yine onun öngörüsüyle 1933'te çağdaş üniversiteye dönüştürüldü. Gelişigüzel kullanılan lakap ve şöhret yerine her vatandaşın kendi öz adından başka bir soyadı alması için yasal düzenlemeye gidildiğinde yakınlarına Türkçe soyadları vermeye yöneldi. Bu arada ona da uygun bir soyadının verilmesi için bir komisyon oluşturuldu. Komisyon değişik soyadları önerdi. Sonunda eski Türk devletlerinde hükümdarlara ya da onların erkek çocuklarına eğitici ve danışman olarak verilen yetkin kişilere Atabey denildiği göz önüne alınarak Atatürk soyadı uygun görüldü (Ülkütaşır, 11/6-8 [1980], s. 6). Bununla ilgili yasa 24 Kasım 1934'te kabul edildi, arkasından bu soyadının başkası tarafından alınmayacağına ilişkin bir yasa daha çıkarıldı. Soyadı yasası ile Türkçe'ye binlerce Türkçe kelime kazandırılırken yine onun önerisiyle dil ve tarih alanlarında çalışacak uzmanlarla bu dalların öğretmenlerini yetiştirebilmek için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu (9 Ocak 1936).

"Sanat güzelliğin ifadesidir. Bu ifade sözle olursa şiir, ezgi ile olursa müzik, resimle olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltçilik, yapı ile olursa mimarlık olur" diyen ve 10. yıl nutkunda Türk milletinin tarihî bir vasfının da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmek olduğunu belirten Atatürk bu alanda da yeni atılımlara girişmişti. Bu amaçla Sanâyi-i Nefise Mektebi 1927'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne, Mûsiki Muallim Mektebi de konservatuvara dönüştürüldü (1936). İstanbul'da bir resim-heykel müzesi açıldı (1937). İnsan resmi ve heykeli yapmanın dinen sakıncalı sayılması karşısında, "Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur" diye tepki göstermiş ve kendi heykellerinin yapılmasına izin vererek vatandaşlarına örnek olmak istemiş, Türk Tarih Kurumu'na da Mimar Sinan'ın heykelinin yapılması için tâlimat vermişti.

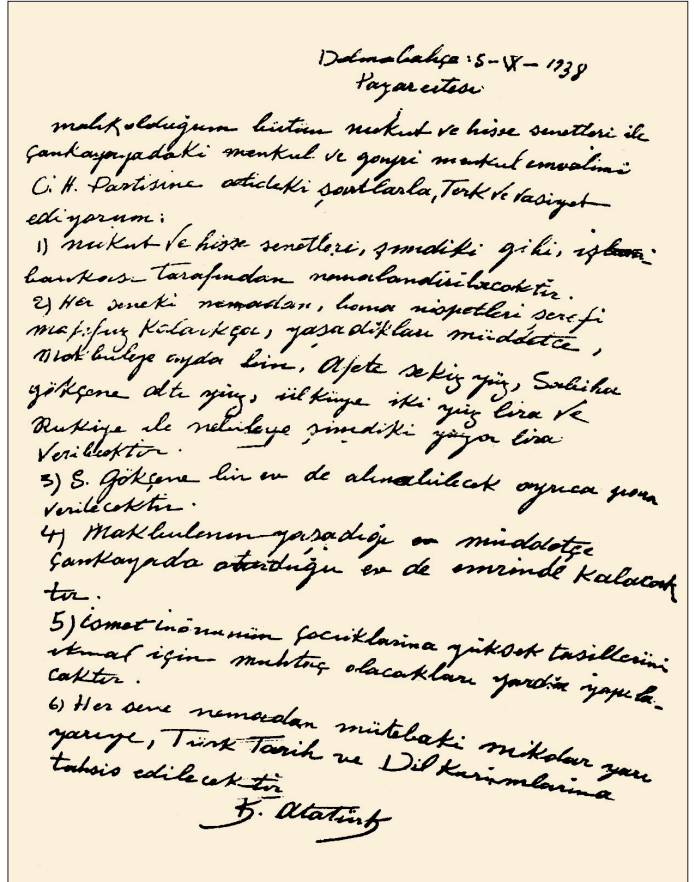
Atatürk, eğitim ve kültür alanına öncelik vermekle birlikte ülkeyi ekonomik yönden kalkındırabilmek için gereken önlemleri almayı da göz ardı etmemişti. 1923 başlarında ekonominin önemini, "Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil süngünün de dayandığı ekonomiyle kuracaktır. Yeni Türkiye cihangir olmayacaktır; fakat yeni Türkiye Devleti ekonomik bir devlet olacaktır" diye belirtmişti. İzmir'de toplanan İktisat Kongresi bu yönelmenin ilk büyük işareti olmuştu. Kongrenin

açış konuşmasında (17 Şubat 1923) ekonominin bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan esas sorun olduğunu vurgulayarak yeni Türkiye'yi layık olduğu sağlam seviyeye ulaştırabilmek için ekonomiye önem vermek gerektiğini belirtmişti. Kongre Misâk-ı İktisâdî adıyla bir bildiri de yayımlamıştı. Ekonomiye kalkındırarak önlemlerin ilki de sanayie hizmet edecek bir kuruluş olması öngörülen ve Atatürk'ün verdiği 250.000 lira ile kurulan Türkiye İş Bankası olmuştu (26 Ağustos 1924). Onu Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na kadar varan bir dizi banka izlemiş ve sanayie yasal destek sağlamak için de Teşvik-i Sanâyi Kanunu çıkarılmıştı (28 Mayıs 1927).

Sanayileşmeye yönelirken ulaşımda demiryollarına, yiyecekte şeker üretimine ve giyimde dokumacığa öncelik verilmişti. 1923 Nisanında ulaşımdaki tercihinin "Dokuz umde" adlı programda, "Çok acele olarak muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüslere ve uygulamaya başlanacaktır" diye açıklamıştı. Kendisinin her vesileyle dile getirdiği bu anlayış Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerince esas alınınca yeniden yapılan ve yabancı şirketlerden satın alınanlarla birlik-

te Cumhuriyet'in 10. yılında "anayurt dört baştan demir ağlarla örülmüştü." Öte yandan deniz ve hava ulaşımında da büyük adımların atılmasını sağlamıştı. "İstikbal göklerde" diye havacılığın ileride çok önemli görevler üstleneceğini belirtmiş ve Türkiye'nin bu alanda da yerini alabilmesi için sonradan Türk Hava Kurumu adını alan Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurdumuştu (16 Şubat 1925).

1925'te çıkarılan bir yasa ile şeker fabrikaları yapımına öncelik tanınmış, gereken kredilerin Türkiye İş Bankası'nca verilmesi öngörülüyordu. Çok yakından izlediği dört fabrikadan üçü onun sağlığında üretime geçmişti. Bütün halkın giyim kuşam ihtiyacını karşılayabilmek için dokuma fabrikaları ön plana alınmıştı. Bu alanda maddî ve teknik destek Sovyet Rusya'dan sağlanmıştı. Davet edilen bir Sovyet heyetince hazırlanan plan 1933 sonlarında I. Beş Yıllık Sanayi Planı adıyla uygulamaya konulmuştu. Yatırımların % 5'inin İş Bankası, geri kalanının da yeni oluşturulan Sümerbank tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Plan çerçevesinde madencilik ve enerji kaynaklarını bulmak ve bunları işletmek amacıyla Etibank kurulmuştu (2 Haziran 1935). Böylece "ka-

Mustafa
Kemal
Atatürk'ün
kendisi
el yazısıyla
düzenlediği
yasayınamesi

mu iktisadi kuruluşları” diye anılan büyük sanayi kuruluşlarının yapımına geçmişti. 1938 sonlarına kadar geçen sürede Nazilli, Ereğli, Kayseri bez fabrikaları ile Bursa İpek-İş ve Gemlik Suni İpek fabrikaları işletmeye açılmış, Malatya bez fabrikasının temeli atılmış, Hereke Dokuma Fabrikası da işlah edilmişti. İzmit Kâğıt-Karton Fabrikası üretime, Ergani bakır ve Divriği demir ocakları işletmeye açılmış, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli atılmıştı. Ayrıca yabancıların elinde bulunan Ereğli kömür işletmeleri satın alınmış, Gölcük'te oluşturulan tersanede ilk Türk denizaltısı inşa edilmişti.

Toplum ve devlet hayatında bu gelişmeler sağlanırken Atatürk'ün büyük bir titizlikle izlediği, “Yurtta sulh, cihanda sulh” siyaseti sonucunda ülke bir barış çemberiyle çevrilmiş ve bazı önemli sorunların barışçı yoldan çözülmesine imkân bulunmuştu. Kendisi meslek olarak askerliği seçmişti, fakat daha Trablusgarp'ta iken Salih Bozok'a yazdığı mektupta, “Bilirsin, ben askerliğin her şeyden ziyade sanatkârlığını severim” demişti. Ona göre savaş ancak vatan savunması söz konusu olduğunda başvurulacak bir araçtı. 1923'te bu görüşünü, “Milletin hayatı tehlikeyle karşı karşıya kalmayınca savaş bir cinayettir” diye açıklamıştı. Fakat yeryüzünde barışın sürekli olabilmesi için devletlerin onu koruma doğrultusunda dikkatli davranmaları ve kitlelerin durumlarını iyileştirecek önlemlerin alınarak insanlığın açıkltan ve her türlü baskıdan kurtarılması gerektiğini de çeşitli vesilelerle belirtmişti. Onun bu siyasetinin en somut örneği, Millî Mü-

cadele döneminde karşı karşıya savaşmış olan Türkiye ile Yunanistan'ın olanları geride bırakarak birbirleriyle kucaklaşmalarında görülmüştü. Lozan Konferansı'nda ilk adımları atılan bu yakınlaşma, yedi yıl gibi kısa bir sürede Türkiye ile Yunanistan'ı çok yakın ilişkilerde bulunan iki dost haline getirmişti. Bunda, Türkiye'nin bütün komşuları ile barış ve dostluk antlaşmaları yapmasının ve Atatürk'ün, ülkesini işgal etmek için gelenlere başka hiçbir komutan ya da liderin gösteremeyeceği insancıl bir yaklaşımla seslenişinin de katkısı olmuştu. Anafartalar kahramanı Atatürk, Çanakkale savaşlarında ölen Anzaklar adına Avustralya hükümetince yapılacak anıt için 1934 yazında düzenlenen törene katılacak olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya orada okuyacağı şu satırları yazdırmıştı: “Burada bir dost vatan toprağında. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçikler'le yanyana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Göz yaşarınızı dindiriniz, evlâtlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra bizim evlâtlarımız olmuşlardır” (İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, s. 6).

Türk-Yunan dostluğunun pekiştiğini göstermek için Cumhuriyet'in 10. yıl dönümü törenlerine katılan Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, bu seslenişin uyandırdığı yankıların da etkisiyle Atatürk'ü 1934 Nobel barış ödülüne aday göstermişti (Turan, *Türk Devrim Tarihi*, III/2, s. 239 vd.). Gerçi o yılki barış ödülü İngiltere Di-

şişleri bakanına verilmişti, fakat Atatürk çağdaşları arasında Nobel'e aday gösterilen ilk devlet başkanı olmuştu.

İzlenen bu barışçı siyaset çok geçmeden Balkan Antantı ve Sâdâbâd Paketi diye bölgesel iki anlaşmanın yapılmasına da imkân verdi. 1930'dan başlayarak birbiri arkasına gerçekleştirilen Balkan konferanslarından sonra Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalandı (9 Şubat 1934). Bunu Irak, İran ve Afganistan'ın da katılımıyla Tahran'da imzalanan Sâdâbâd Paketi izledi (8 Temmuz 1937).

Böylesi bir barış ve iş birliği ortamında Boğazlar ve Hatay sorunları da Türkiye lehine çözülebildi. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile (20 Temmuz 1936) Boğazlar'da Türk egemenliği kesin olarak sağlandı. Fransa'nın, Atatürk'ün Hatay adını verdiği İskenderun sancağından çekileceğini açıklaması ile 1936'da başlayan sorun da inişli çıkışlı bir yol izleyerek 1938 Eylülünde bir Hatay Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasına getirildi. Ancak bu devletçiğin anavatana katılması onun vefatından sonra sağlanabildi (23 Haziran 1939).

Şahsi Dünyası. Mustafa Kemal'in 1923'te düzenlenen nüfus cüzdanında fiziksel özellikleri beyaz tenli, orta boylu, sarı saçlı, sarı kaşlı, mavi gözlü, uzunca çeneli ve düzce burunlu olarak belirtilmişti. Zaten o çocukluğundan beri saçlarının sarılığı ve gözlerinin çekici maviliği sebebiyle Sarı Kemal ya da Sarı Paşa diye anılır olmuştu. Kendisini yakından tanıyanların etkisi altında kaldıkları özelliklerinden biri de konuşma ve ikna yeteneği idi. Özel konuşmalarında karşındakilere adlarıyla hitap eder, kendisine çok yakın saydıklarına Rumeli şivesiyle “çocuk” diye seslenirdi. Topluluk karşısında genelde “efendiler” demeyi benimsemişti, fakat bununla yalnız erkekleri değil kadınları da kastediyordu.

Onun ilk bakışta dikkati çeken bir başka özelliği de çok şık giyinmesiydi. Buna rağmen yemeye içmeye hiç düşkün değildi. Saatlerce süren Çankaya sofrası genelde önemli kararları almak için düzenlenen bir toplantı, bilgilenme için bir dersane, bir masa konferansı ya da bir sanat etkinliğinin, her türlü müzik konserlerinin izleneceği bir dinlenme süreci, zaman zaman da bir içki meclisi demektir. Sabahları yalnızca bir kahve içiyor, arkasından günlük faaliyetine başlıyordu. Onun için yalnızca geç saatlerde yediği akşam yemekleri söz konusuydu. O aynı zamanda bir doğa âşığı olup canlı olan her şeyle ilgili-

Mustafa Kemal Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda vefat ettiği oda (Millî Saraylar Dairesi Başkanlığı Fotoğraf Arşivi)

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

nirdi. Hayvanlardan en çok atı ve köpeği, kuşlardan kanaryayı, çiçeklerden karanfili tercih ederdi. Biniciliği sevdiğinden köşkte bir maneş alanı yaptırmıştı, Çankaya sırtlarında atlı gezintiler yapardı. Yeşile karşı olan tutkusu yaşamı boyunca sürdü. Bir bozkır şehri olan Ankara'yı yeşertmeyi amaçlamış ve kurmakta olduğu çiftliğin bir ormana dönüşmesini istediğinden ona Orman Çiftliği adını vermişti. Aşırı sevgisi yüzünden herhangi bir ağacın kesilmesine ya da yerinin değiştirilmesine her zaman tepki göstermişti.

Sanat dalları içinde en çok müziğe ilgi duyar, halk müziği ve alaturka denen geleneksel müzik kadar çok sesli Batı müziğini de severdi. Daha Cumhuriyet'in ilk yılında başşehirde bir Müsiki Muallim Mektebi (sonradan konservatuvar) açtırmış ve İstanbul'daki Muzika-i Hümayun'u (daha sonra Cumhurbaşkanlığı Armoni Müzikası) adıyla Ankara'ya getirtmiş, ayrıca bir Cumhurbaşkanlığı Fasil Heyeti kurdumuştu. Sevdiği şarkıların güftelerini not defterlerine yazar ve bazı şarkılarla Rumeli türkülerinde sanatçılara eşlik ederdi. Çok sesli müziğin yaygınlaşmasına önem verdiği için İran Hükümdarı Rızâ Şah'ın Ankara'yı ziyaretinde sergilenen ilk Türk operası Özsoy onun isteği üzerine yazılıp bestelenmişti. Zevkleri arasında zeybek ve dans da büyük bir yer tutmaktaydı. Kumar biçiminde hiçbir oyuna eğilimli değildi.

Bütün bunların dışında en büyük tutkusu okumaktı ve onu günlük bir alışkanlık haline getirmişti. Hastalığında hatta savaş cephelerinde bile okumayı sürdürüyor, yeni kitaplar sipariş ediyordu. Böylece Çankaya Köşkü'nde büyük bir kitaplık oluşturmuştu. Okuduğu kitaplarda yararlanacağı yerlerin altlarını renkli kalemlerle çiziyor ve sayfa kenarlarına "dikkat" anlamına gelen "D"ler yazıyordu. Yabancı dildeki bazı kitapları da arkadaşlarına okutup birlikte değerlendiriyordu. Kimi geceler yatağa girip sabahlara kadar okuyordu. Çankaya sofraları ise genelde günün konusuna göre kitap ve sorunlar üzerinde yapılan bir tartışma alanı demektir. Onunla birlikte Samsun'a çıkmış olan Hüsrev Gerede, "Bu sofraya değerli, seciyeli, fedakâr arkadaşları, devlet ve inkılâp adamları için bir mekteptir. Direktiflerini burada verir, inkılâp sahasında yapacağı büyük işlerin projesini burada telkin eder; tarih, dil, kültür münakaşalarını burada yapmaktan hoşlanır; ilmine, kafasına güvendiği arkadaşlarını burada âdeta imtihanaya çekerdi" diye değerlendirmektedir.

Mustafa Kemal öğrencilik yıllarından başlayarak kişi için hürriyet, millet için de bağımsızlık ilkesini benimsemişti, bu sebeple, "İstiklâl ve hürriyet benim karakterimdir" diyordu. Kız kardeşinin belirttiğine göre küçükken erkek çocukların oynadıkları birdirbir ya da uzun eşek oyununu, "Ben sırtıma kimseyi almak için eğilmem" diyerek hiç oynamamıştı. Babasının ölümünden sonra da genelde ailesinden uzak tek başına özgürce yaşamıştı. Oldukça geç yaşta evlenmişti. 29 Ocak 1923'te Uşaklıgil ailesinden Latife Hanım'la evlenirken bunun gelecekte medeni kanun çerçevesinde kurulacak ailelere bir örnek olmasını istemişti. Bu sebeple nikâhını Latife ile birlikte masaya oturup ikişer tanık huzurunda ve İzmir merkez kadısı gibi bir yargı adamına kıydırmıştı (Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 691 vd.). Fakat bu evlilik ancak iki buçuk yıl sürmüştü. Bundan sonra da yalnızlığını ve çocuk özlemine giderebilmek için annesi gibi mânevî evlât edinmeye yönelmişti.

Aydınlanma düşüncesini benimsemiş bir kişi olarak hep aklını kullanmaya özen göstermişti. 1919 Mayıs'ında Samsun'a hareket ederken İngiliz askerleri görünüşte silâh aramak için Bandırma vapuruna çıktıklarında yanındakilere Anadolu'ya silâh değil akıl götürdüklerini söylemişti. Çerkez Ethem'in gücünü ispatlamak istemesine Ankara'da bir gösteriye girişmesi üzerine ülkede kimin egemen olduğunu

soran İsmet İnönü'ye de, "Biziz, akıl bizdedir" yanıtını vermişti. Kendisi yaptıklarının bir deha eseri olarak gösterilmesini de kabul etmiyordu. "Ben askerî deha filân bilmiyorum. Herhangi bir zorluk önünde kaldığım zaman yaptığım iş şudur: Vaziyeti iyice tesbit etmek, sonra alınacak tedbirin ne olduğuna karar vermek. Bu kararı bir kere verdikten sonra artık acaba yapayım mı, yapmayayım mı diye tereddüt etmemek ve muvaffak olacağıma inanarak tatbik etmek" (Us, s. 9).

Elli yedi yıllık ömrü hastalıklarla geçmişti. Askerî idâdide yakalandığı sıtma daha sonraki yıllarda tekrar ortaya çıkmıştı. Trablusgarp'ta gözlerinden hastalanmış, uzun süre tedavi görmüştü. 1918 ve 1921'de böbrek ağrısına tutulmuş, 1919'da Samsun'a gitmeden önce bir kulak ameliyatı geçirmişti. 1924'te koroner spazm geçirmiş, 1936'da akciğer rahatsızlığına uğramış ve 1937'de sirozun pençesine düşmüştü. Böbrek hastalığı için kaplıca tedavisi önerildiğinden Karlsbad'da başladığı bu tedaviyi Havza'da, Bursa'da ve daha sonra Yalova'da sürdürmeye çalışmıştı. Son olarak 1938 başında karaciğerden hasta olduğu belirlenmişti. Buna rağmen önem verdiği iç ve dış sorunları yakından izlemeyi sürdürmüştü. Şubat başında Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışında Sarı Zeybek oynamış, Hatay sorununu sonuçlandırabilmek için de hasta görünmemeye çalışmıştı. 19 Mayıs törenlerinden sonra

Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninden bir görünüş (TTK Ktp. Fotoğraf Arşivi)

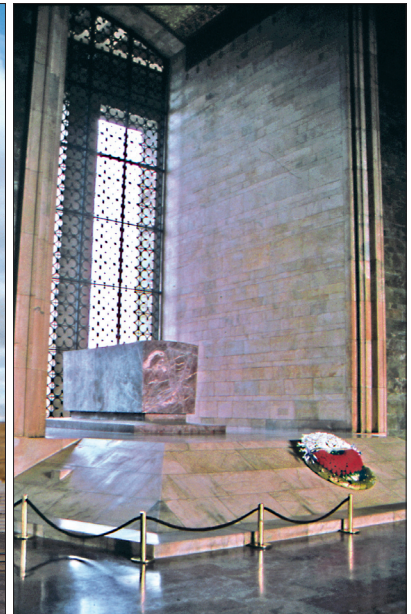
trenle gittiği Mersin ve Adana'da Fransızlar'a bir gözdağı vermek için düzenlenen geçit törenlerini ayakta izlemişti. Beş gün süren bu yolculukta hayli yorgun düşmüş, yine de yanındakileri, "Ölümü istemek bir cesaret değildir, ama ölümden korkmak da bir ahmaklıktır diye cesaretlendirmek istemişti. Ankara'ya döndükten sonra 26 Mayıs'ta İstanbul'a hareket etmişti. Haziran başında deniz havasının iyi geleceği düşüncesiyle satın alınan Savarona yatına geçmişti. Hastalığının ilk krizi temmuzda ortaya çıkmış, bu defa Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmişti. Çağrılan yabancı uzmanlar durumun kötüye gittiğini belirtmişlerdi. Kendisi de bunun farkında olduğu için 5 Eylül 1938'de el yazısıyla vasiyetini yazarak Beyoğlu noterine teslim etmişti. Aslında 1937'den başlayarak sahip olduğu taşınmazları ve hisseleri hazineye ya da yerel belediyelere bağışlamaya yönelmişti. Öyle ki hayatta bulunan kız kardeşinin medenî yasa gereğince hakkı olan paylar üzerinde hak iddia etmemesi için 1933'te özel bir yasa çıkartmıştı. İlk bağışını 2 Şubat 1937'de Bursa Belediyesi'ne yaptı. Yeni açılan Çelik Palas Otel'i'ndeki payı ile otel bahçesindeki köşkü (bugün müze) belediyeye bıraktı. 11 Haziran 1937'de Trabzon'dan başbakanlığa gönderdiği bir yazı ile de Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği ile Yalova, Silifke, Dörtöl ve Tarsus'ta bulunan çiftlik ve bahçe-

lerle bunların üzerindeki her türlü tesisi, eşyayı ve malları devlet hazinesine bağışladığını bildirdi. Söz konusu çiftliklerin yüzölçümü o dönemde 154.729 dönüm olarak hesaplanmıştı. Çiftliklerde altı fabrika ile çok sayıda canlı hayvan, demirbaş eşya, binek ve yük arabaları ile beş satış mağazası da bulunuyordu. Bu taşınmazlar dışında yöre halkları ya da çeşitli kuruluşlarca kendisine armağan edilen evler ve onun adına oluşturulan müzeler de hazineye veya yerel yönetimlere geçti. Bu sebeple düzenlediği vasiyetnâmede yalnızca Çankaya'daki küçük köşkte hayatta olduğu sürece kız kardeşi Makbule'nin oturmasını öngörmüştü. İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirlerinin, kız kardeşiyle mânevî kızları Afet İnan, Sabiha Gökçen, Rukiye, Nebile ve Ülkü'ye ödenecek aylık miktarlar dışında kalan büyük kısmının, kurucusu olduğu Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu arasında bölüştürülmesini vasiyet etti. Bunların dışında İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamaları için yetecek paranın verilmesini istemesi, İnönü ailesine yıllardır yapmakta olduğu yardımın bir başka şekilde sürmesini gerekli bulmasından kaynaklanmış görünmektedir.

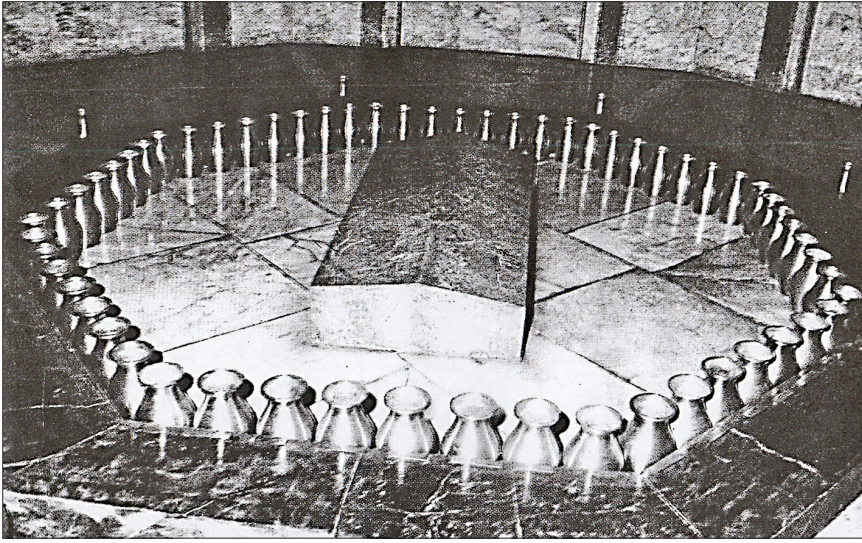
İlerleyen hastalığı onu, Cumhuriyet'in 15. yılını kutlama törenlerine ve 1 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni ça-

lışma yılına başlamasına katılmaktan alıkoymuştu. Fakat onun isteğiyle çıkarılan bir genel af yasası ile (29 Haziran 1938) yalnız genel hükümlüler değil İstiklâl mahkemelerince mahkûm edilenler ve 150'likler de affedilerek yılların getirdiği bazı tortuların giderilmesi istenmişti. 17 Ekim'de girdiği ilk komadan iki gün sonra çıktı, ancak 8 Kasım'da başlayan ikinci komayı atlattı ve 10 Kasım 1938 Perşembe sabahı 9.05'te hayata gözlerini kapadı. Kendisi hayattayken, "Beni milletim nereye isterse gömsün" demişti. Hükümet naaşını Ankara'ya getirmeyi uygun gördü. Ona yaraşır bir anıtmezar yapıncaya kadar da tabutunun Etnografya Müzesi'ne konulmasına karar verildi. İslâmî geleneklere göre yıkanan naaşı Mustafa Hayrullah Diker ve Süreyya Hidayet Sezer tarafından tahnît edildikten sonra kurşunlu bir tabuta konuldu. Daha sonra bir Türk bayrağına sarılarak halkın ziyaret etmesi için hazırlanan katafalka yerleştirildi. Cenaze namazının bir camide kılınmasının zorunlu olmadığı hakkında İslâm Tedkikleri Enstitüsü Başkanı Şerefettin Yaltkaya ile Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin görüş bildirmeleri üzerine namaz 19 Kasım'da Dolmabahçe'de Yaltkaya tarafından kıldırıldı. Aynı gün top arabasıyla Sarayburnu'na taşınan tabutu önce Zaffer torpidosuna, arkasından Yavuz zırhlısına aktararak Diliskelesi'nde trene yük-

Anıtkabir ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Anıtkabir'deki mozolesi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Cevresindeki vazolara Türkiye'nin her ili ile Kıbrıs'tan getirilen toprakların konduğu, mozolenin altındaki Atatürk'ün mezarı

lendi. 20 Kasım sabahı Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi önündeki katafalkta halkın ziyaretine açıldı. 21 Kasım 1938'de çok sayıda yabancı devlet temsilcisinin ve askerî birliklerin katıldıkları görkemli bir törenle Ankara Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabre konuldu. Anıtkabir tamamlanınca da 10 Kasım 1953'te Etnografya Müzesi'nden alınarak burada toprağa verildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 1961, I-III; a.mlf., *Söylev*, Ankara 1978, I-II; *Atatürk'ün Askerliğe Ait Eserleri* (haz. Afet İnan), Ankara 1959; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (der. Nimet Arsan), Ankara 1964, I-III; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri* (der. Nimet Arsan), Ankara 1964; *Atatürk'ün Hatıraları: 1914-1918* (haz. F. Rifki Atay), Ankara 1965; *Atatürk'ün Hatıra Defteri* (haz. Şükrü Tezer), Ankara 1972; *Atatürk'ün Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç ve Söyleşileri* (haz. Sadi Borak), Ankara 1980; *Atatürk'le Yazışmalar* (haz. Bilal Şimşir), Ankara 1981; *Atatürk'ten Mektuplar* (haz. Afet İnan), Ankara 1981; *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Ankara 1981; *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri: 1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge*, Ankara 1982; *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları* (haz. Afet İnan), Ankara 1983; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları* (haz. Sadi Borak – Utkan Kocatürk), Ankara 1987, V; *Atatürk'ün Not Defterleri* (haz. Ali Mithat İnan), Ankara 1996; *Atatürk'ün Özel Mektupları* (der. Sadi Borak), İstanbul 1998; *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfi-Bir Dostluğun Öyküsü* (haz. Melda Özverim), İstanbul 1998; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, İstanbul 1998-2004, I-XII; Mehmed Ârif, *Anadolu İnkılabı*, İstanbul 1924; Mehmed Emin [Yurdakul], *Zafer Yolunda*, İstanbul

1334, s. 33; *Türk'ün Altın Kitabı, Gazinin Hayatı*, İstanbul 1928; R. Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, İstanbul 1930; Ziya Şakir, *Atatürk: Büyük Şefin Hususi, Askerî, Siyasi Hayatı*, İstanbul, ts.; Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1938; Cevat Abbas Gürer, *Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939; İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin: Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar*, İstanbul 1939, s. 73; İbnülemin, *Son Sadnazamlar*, II, 1728; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1944; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955; İsmail Arar, *Son Günlerinde Atatürk: Dr. Asım Arar'ın Hatıraları*, İstanbul 1958; Makbule Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal* (der. Şemsi Belli), Ankara 1959; Tefik Biyıkioğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959; Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, İstanbul 1962; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1959; *Türk İstiklal Harbi*, Ankara 1962-75, I-VII; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, İstanbul 1963-64, I-III; Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul 1964; L. Kinros, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu* (trc. Ayhan Tezel – Nihal Yeğinoğlu), İstanbul 1966; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara 1966-68, I-II; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1966, I-II; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967, s. 257; S. I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* (trc. Hasan Â. Ediz), İstanbul 1967; Abdî İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul 1968; Enver Ziya Karal – Ali Fuat Başgil, *Atatürk, Din ve Laiklik*, İstanbul 1968; *Sivas Kongresi Tutanakları* (haz. Uluğ İğdemir), Ankara 1969; F. Rifki Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969, tür.yer.; Şerafettin Turan, "Atatürk Milliyetçiliği", *Atatürk Konferansları:*

III, Ankara 1970, s. 69-87; a.mlf., *Atatürk ve Uluslararası Dil*, Ankara 1981; a.mlf., *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara 1982; a.mlf., *Türk Devrim Tarihi*, III/2, Ankara 1996, s. 239 vd.; a.mlf., *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Ankara 2004; A. Toynbee, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu* (trc. Kasım Yargıcı), İstanbul 1971; *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, Ankara 1972; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı: 1933* (haz. Afet İnan), Ankara 1972; İ. Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk-Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Erzurum 1973; Asım Gündüz, *Hatıralarım*, İstanbul 1973; H. Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Ankara 1973, I-II; P. Paruşev, *Atatürk: Demokrat Diktatör* (trc. Naime Yılmaer), İstanbul 1973; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara 1973-84, I-IV; *Heyet-i Temsilîye Kararları* (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1974; *Heyet-i Temsilîye Tutanakları* (haz. Uluğ İğdemir), Ankara 1975; Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzakarlar*, Ankara 1978, s. 6; a.mlf., *Atatürk'ün Yaşamı I (1881-1918)*, Ankara 1980; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge): 1923-1938*, Ankara 1981, I-II, tür.yer.; A. Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1981; B. G. Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* (trc. Cenat Yanansoy), İstanbul 1981; A. Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, Ankara 1981; Cevdet Perin, *Atatürk Kültür Devrimi*, İstanbul 1981; T. Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara 1981; Saîha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul 1982; *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 1983; Salih Bozok – Cemil Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul 1985; Zafer Perek, *Kur'an ve Atatürk Reformları*, İstanbul 1986; E. J. Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık* (trc. Nüzhet Salıhoğlu), Ankara 1987; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücâhidler*, İstanbul 1990, s. 58; Kâzım Karabekir Anlatıyor (haz. Uğur Mumcu), İstanbul 1990, tür.yer.; F. Georgeon – İskender Gökçalp, *Kemalizm ve İslâm Dünyası* (trc. Cüneyt Akalın), İstanbul 1990; Y. Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, I; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1992, I-II; Mustafa İsmet İnönü, *Hatıralar* (haz. Sabahattin Selek), Ankara 1992, I-II, tür.yer.; Kazım Özalp – Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara 1992; *Atatürkçü Düşünce*, Ankara 1992; Mevlanzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü* (haz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 237; İzzettin Çalışlar, *Atatürk ile İkibuçuk Yıl*, Ankara 1993; P. Dumont, *Mustafa Kemal* (trc. Zeki Çelikkol), Ankara 1993; Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahidettin*, İstanbul 1993, tür.yer.; P. Gentizon, *Mustafa Kemal ve Üyanan Doğu* (trc. Fethi Ülkü), Ankara 1994; Burhan Gökşel, *Atatürk'ün Soykütüğü Üzerine Bir Çalışma*, Ankara 1994; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, İstanbul 1994; Menter Şahinler, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, İstanbul 1996; Turgut Özakman, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Ankara 1997; Nezihe Araz, *Mustafa Kemal'le 1000 Gün*, İstanbul, ts.; Ali Güler, *Bir Dahinin Hayatı: Atatürk'ün Soy, Ailesi ve Öğrenimi*, İstanbul 1998; a.mlf., "Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, sy. 366 (Ankara, ts.), s. 62 vd.; Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, Ankara 1998; A. Jevakhoff, *Kemal Atatürk Batının Yolu: Ke-*

mal Atatürk les chemins de l'occident (trc. Zeki Çelikkol), İstanbul 1998; A. Mango, *Atatürk* (trc. Füsün Doruker), İstanbul 1999; Nazmi Kal, *Atatürk'le Yaşadıklarımı Anlatılar*, Ankara 2001; W. Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk: 1881-1938* (trc. Zeki Çelikkol), Ankara 2001; *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 - 10 Kasım 1938)* (haz. Sami Önal), İstanbul 2002; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (trc. Yavuz Alogan), İstanbul 1995; M. Şakir Ülkütaşır, "Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu", *MK*, II/6-8 (1980), s. 6; Salih Omurtak v.dğr., "Atatürk", *İA*, I, 719-807; R. Mantran, "Atatürk", *EP* (İng.), I, 734 -735.

ŞERAFETTİN TURAN

II. ATATÜRK ve TÜRK DİLİ

Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplar arasında dil inkılabı özel bir yer tutar. Yazı veya alfabe reformu denilen reform da dil inkılabına sıkı sıkıya bağlıdır. Atatürk, Erzurum Kongresi'nin sona erdiği 7-8 Ağustos 1919 gecesi arkadaşlarından Mazhar Müfit'in hatıra defterine gelecekte yapacağı işleri not ettirirken Latin harflerinin kabul edileceğini de yazdırmıştır. Böylece gerçekleştirdiği birçok inkılap gibi bunu da çok önceden tasarlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra eski alfabelerini bırakarak bu dinin etkisiyle Arap harflerini almışlar ve 1000 yıldan fazla bir zaman bu harfleri kullanmışlardır. Özellikle Osmanlılar İslâm medeniyetinin Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı ortak dilini meydana getirmişlerdir. Arapça ve Farsça muhteva bakımından Türkçe'ye Yunan, Latin ve Romalı unsurların İngilizce'ye yaptığı katkıyı yapmıştır (Lewis, s. 428-429).

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle birlikte başlayan ıslahat ve modernleşme çalışmalarına paralel olarak Batı devletleri örnek alınmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya giden elçilerin ve XIX. yüzyılda gönderilen öğrencilerin burada Latin harflerini tanımaları ve bu yazıyı Arap yazısıyla karşılaştırmaları bazı teklifleri de beraberinde getirmiştir. Arap alfabesinin bir kısım Türk seslerini veremediği ve zor öğrenildiği öne sürülerek alfabenin ıslahı meselesi tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Münif Mehmed Paşa 1862 yılında Cem'iyet-i İlmiye-i Osmâniyye'de verdiği bir konferansta bu yolda birtakım teklifler ortaya atmış, Azerî Türkleri'nden Mirza Feth Ali Ahundzâde de ertesi yıl İstanbul'a gelip harfler konusunda Bâbü'ali'ye bazı görüşler sunmuştur. Ahundzâde'nin hazırladığı alfabe raporu Cem'iyet-i İlmiye-i Osmâ-

niyye'de görüşülmüşse de bu hususta herhangi bir çalışmaya girilmemiştir.

1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı Latin harflerinin alınması konusunda bir önerge vermişlerdi; fakat kongre başkanı Kâzım Karabekir, "Latin harflerini kabul edemeyiz" diyerek kesin tavrını ortaya koymuştu (*Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923). Kâzım Karabekir'in bu tavrı çeşitli gazete ve dergilerde yeni tartışmalara yol açmıştır. 1924'te İzmir mebusu Şükrü Saracoğlu alfabe meselesini Büyük Millet Meclisi'ne getirmiş ve eğitim alanında yıllardan beri yapılan çalışmaların verimsiz kaldığını, bunun tek sebebinin Arap harfleri olduğunu ileri sürmüştür. Atatürk de konuşmalarında Türk eğitiminden söz ederken zaman zaman Arap kökenli yazı sistemini bir engel olarak değerlendiriyor ve milletin büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemesini buna bağlıyordu. 1926 Martında Bakü'de toplanan Türkoloji kongresinin dil seksiyonunda Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan ve Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Çuvaş, Yakut gibi adlar alan Türkler için kabul edilmesi düşünülen yazı sistemi üzerinde durulmuş, bütün Türkler için Arap alfabesi yerine Rus alfabesinin kabulü gündeme gelmişti. Fakat Rus alfabesinin Türk seslerini ifade edemediği anlaşılınca Latin esasından alınmış bir alfabe üzerinde tartışmalar yapılmış ve sonuçta bu kongrede Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler için Latin asıllı yeni alfabeler kabul edilmişti. Sovyetler'in bu Latinleştirme politikasının başlıca gayesi, alfabe dolayısıyla halk üzerinde İslâmiyet'in ve ortak harflerin bütünlüştürücü etkisini azaltmak ve Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler'le Türkiye Türkleri arasındaki kültürel teması kesmekti. Çünkü o yıllarda Arap alfabesi Türkler arasında yazıda birlik sağlıyordu. Türkler'in Latin alfabesini kabulünden sonra Ruslar'ın Latin yazısının yerine Kiril yazısını koymalarının sebebi de budur (Lewis, s. 427).

Bakü'de toplanan kongreden sonra *Akşam* gazetesi 28 Mart 1926'da, "Latin Harflerini Kabul Etmeli mi, Etmemeli mi?" başlığı altında bir tartışma açtı. Bu tartışmaya katılanlar arasında Ali Canip, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alâeddin, Necip Âsım, Avram Galanti, Hüseyin Suat, Halil Nimetullah, Veled Çelebi, İbrahim Necmi, Halit Ziya ve Abdullah Cevdet gibi tanınmış kişiler vardı. Bunların büyük çoğunluğu Latin harflerinin alınmasından yana idi. Bu tartışmalar kısa sürede diğer gazete ve dergilerde de yoğunluk kazan-

dı. Nitekim M. Fuad Köprülü, "Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar zannediyorlar ki Garp medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garp medeniyetine temessül harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabulüyle kabil olamaz" diyerek Latin harflerinin alınmasına karşı çıkmıştı (*Millî Mecmua*, sy. 7 [1926], s. 1206-1207). Aynı şekilde Zeki Velidi de Latin harflerinin lisansımıza tatbikini imkânsız ve zararlı buluyordu (*TY*, IV [1926], s. 494-509).

Türkler arasında dil birliğini sağlayan Arap alfabesinin Sovyetler Birliği'nde terk edilip yerine Latin esasından alınmış birtakım yeni yazı sistemlerinin kabul edilmesinin ardından Atatürk'ün yazı reformuyla ilgili çalışmaları çabuklaştırdığı anlaşılmaktadır. Ancak 1928'den sonra Latin asıllı yeni alfabelerin Türk dillerinin seslerini veremediği bahanesiyle Sovyetler Birliği'nde alfabe alanında yeni çalışmalara girilmiş ve on yıl gibi kısa bir müddet sonra Sovyetler Birliği Türkleri için Rus alfabesinden alınmış yeni yazı sistemleri kabul edilmiş, böylece Sovyet Türkleri ile Türkiye Türkleri'nin arası tekrar açılmıştır.

Latin harflerinin alınmasını düşünmek üzere Vekiller Heyeti'nin 28 Mayıs 1928'de yaptığı toplantıda Falih Rıfki, Fazıl Ahmet, Ruşen Eşref, Ragıp Hulûsi, Ahmet Cevat, Yakup Kadri, Mehmed Emin, İhsan Sungu ve İbrahim Grandi'den oluşan bir dil encümeninin kurulması kabul edildi. Encümen üyeleri 26 Haziran'da toplanarak çalışmalarına başladı. Komisyonun seçtiği harfleri Atatürk'e Falih Rıfki götürdü. Komisyon, yeni alfabenin kabulünün ve benimsenmesinin beş ile on beş yıl sürebileceğini düşünüyordu. Fakat Atatürk bu süreyi çok uzun buldu ve, "Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz" diyerek kararını bildirdi (Atay, s. 440). Atatürk, 9 Ağustos 1928 gecesi İstanbul'da Sarayburnu Parkı'nda kısa bir konuşma yaparak yazı reformunu başlatmış oldu. 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'ni açarken yaptığı konuşmada da alfabe reformundan söz etti ve, "Büyük Türk milleti cehaletten, az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline uyan böyle bir vasıta ile sınırlanabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir" dedi. Daha sonra Büyük Millet Meclisi 1353 sayılı kanunla yeni harfleri oy birliğiyle kabul etti ve kanun 3 Kasım 1928'de yürürlüğe girdi.

1926'da yazı reformuna karşı çıkan M. Fuad Köprülü 1938 yılında yazdığı bir yazıda, reformu gerçekleştirmekle Ortaçağ Doğu kültüründen silkinip çağdaş Batı kül-